

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

2000 metai

LI
LEIDYKLA

Vilnius 2001

LITHUANIAN INSTITUTE OF HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

2000

VILNIUS 2001

LITAUISCHES INSTITUT FÜR GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

2000

VILNIUS 2001

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė kolegija:

Egidijus ALEKSANDRAVIČIUS

Vytauto Didžiojo universitetas

Alfonsas EIDINTAS

Vilniaus universitetas

Algirdas GIRININKAS

Lietuvos istorijos institutas

Vytautas MERKYS (pirmininkas)

Lietuvos istorijos institutas

Vacys MILIUS

Lietuvos istorijos institutas

Edmundas RIMŠA (pirm. pavaduotojas)

Lietuvos istorijos institutas

Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė)

Lietuvos istorijos institutas

Antanas TYLA

Lietuvos istorijos institutas

Redakcinės kolegijos adresas:

Kražių g. 5, 2001 Vilnius

<http://www.crosswinds.net/~istorija/lim.html>

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISSN 0202-3342

ISBN 9986-780-41-1

© Lietuvos istorijos institutas, 2001

© Straipsnių autoriai, 2001

REMIGIJUS CIVINSKAS

MIESTIEČIŲ LUOMO SIAURINIMAS IR JO TRANSFORMACIJOS LIETUVOJE XVIII A. PABAIGOJE – XIX A. PRADŽIOJE

Ivadas

XVIII a. pabaigoje po Abiejų Tautų Respublikos III padalijimo Rusijos valdžia pradėjo unifikuoti Lietuvos socialinį gyvenimą, siekdama panaikinti didžiausius nesuderinamumus tarp naujai prijungtų žemių ir imperijos. Rusijos valdžia ėmėsi veiksmų prieš kelis „netipiškus“ socialinius sluoksnius – smulkiają bajoriją, gausią žydų etnokonfesinę bendruomenę ir nedidelių miestų gyventojus, kurie per Ketverių metų seimo reformas tapo miestiečiais. Peterburgui panaikinus Abiejų Tautų Respublikos, Ketverių metų, o vėliau ir Gardino seimo teisės aktų galiojimą, dalis Lietuvos miestiečių buvo priskirti valstiečių ar kitoms socialinėms kategorijoms. Miestiečių luomo siaurinimas, kurį pradėjo Targovicos konfederacijos šalininkai, o pabaigė Rusijos valdžia, tapo viena iš skaudžiausių socialinių XVIII a. pabaigos – XIX a. pirmosios pusės realijų. Dalis miestiečių nesitaikstė su luomo pakeitimu, todėl teismuose ginčijo savo luomines teises ir laisves.

Nagrinėjant Lietuvos miestiečių luomą, tyrimo objektu tapo miestų, gavusių Ketverių metų seimo metu lokacines ir konfirmacines privilegijas, gyventojai, tapatinę save su miestiečių luomu¹. Taigi miestiečių luomo siaurinimas reiškė minėtų miestų

¹ Iš viso privilegijuotų miestų, gavusių lokacines ir konfirmacines privilegijas, 1802 m. Vilniaus gubernijos ribose buvo apie 60. Prie jų priskaičiuojama taip pat Merkinė, tapusi miestu 1794 m. Gardino seimo metu. Be to, nagrinėjant miestiečių ginčus su seniūnais priskirtini ir miestai, gavę iš valdovo savišaldą patvirtinančias privilegijas iki 1776 m. ir stengęsi įrodyti jas XIX a. pirmojoje pusėje (Skuodo, Joniškio). LDK miestų, gavusių privilegijas, skaičius Vilniaus gubernijoje nustatytas remiantis: 1791–1792 m. sąrašas, E. R i m š a, 1791–1792 m. Lietuvos miestų savivaldos privilegijos kaip heraldikos šaltinis, *Lietuvos miestų istorijos šaltiniai*, Vilnius, 1988, p. 138–139.

priskyrimą miestelių arba kaimų kategorijoms, o gyventojų – valstiečių, laisvųjų žmonių kategorijoms. Toks miestiečio luomo apibrėžimas yra sąlyginis, nes nagrinėjamoju metu ne kartą kito. Tad miestiečių ir ne miestiečių luomų išskyrimas yra vienas iš šios studijos uždavinių.

Taip pat analizuojant miestiečių luomo siaurinimą ir jų socialinio statuso kitimą bus pabandyta nustatyti miestiečių luomo siaurinimo teisinį pagrindą, jo eigą, mastą bei pasekmes. Daugiausia dėmesio bus kreipiama į miestiečių teisinio ir socialinio statuso transformacijas.

Miestiečių ginčus su seniūnais plačiai ir išsamiai aprašė Rimantas Jasas, Mečislovas Jučas, Antanas Miškinis, Edmundas Rimša bei kiti istorikai². Nagrinėdami teisinius konfliktus, istorikai daugiausia dėmesio skyrė pačių teisinių ginčų aprašymui, beveik nenagrinėjo Rusijos valdžios pozicijų ir politikos sprendžiant šiuos ginčus. Iš dalies tai atlikta Leonido Žytkowicziaus, Pavelo Žukovičiaus studijose, kur nagrinėta Jekaterinos II ir Pavelo I vykdyta politika, nulėmusi miestiečių luomo siaurinimą³.

Taigi nemažai klausimų, susijusių su miestiečių statusų kaita ir pastangomis apginti savo luomines teises, jau aprašyti. Tačiau nagrinėjama problemai skirtos studijos fragmentiškos, tarp jų nėra sąsajų. Daugiausia darbų istoriografijoje skirta buvusių miestiečių ir jų valdytojų ginčų aprašymui. Šioje studijoje bandant užpildyti šias spragas stengtasi tiriamąjį objektą nagrinėti kompleksiskai, daugiau dėmesio skirti Rusijos valdžios luominės politikos analizei. Be to, istoriografijoje beveik nenagrinėta seniūnijoms priklausančių apskričių miestų miestiečių padėtis, miestiečių priskirtų valstiečių kategorijoms skaičius.

Be istoriografinės medžiagos, darbe naudoti publikuoti šaltinių rinkiniai „Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais“⁴. Šiuose šaltinių rinkiniuose paskelbti skundai, teismų nuosprendžiai tiesiogiai atspindi miestiečių ir dvaro konfliktus. Jais remiantis nagrinėti pagrindiniai darbe keliami klausimai. Be to, naudotasi

² R. J a s a s, Įvadas, *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais (XVIII a.)*, Vilnius, 1961, d. 2, p. 1–25; M. J u č a s, *Baudžiavos irimas Lietuvoje*, Vilnius, 1972; M. J u č a s, Pratarmė, *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais (1795–1844)*, Vilnius, 1968, d. 3, p. 3–17; A. T y l a, Lietuvos valstiečių istorijos (1795–1861) bruožai, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, Vilnius, 1993, t. 4, p. 76–80; J. J u r g i n i s, *Lietuvos valstiečių istorija*, Vilnius, 1978; V. K r y ž e v i č i u s, *Lietuvos privilegijuotieji miestai (XVII a. antroji pusė–XVIII a.)*, Vilnius, 1981; A. M i š k i n i s, Ukmergė, *Lietuvos urbanistikos paminklai*, Vilnius, 1987, t. 10; Z. K i a u p a, Telšiai XVIII amžiaus pabaigoje, *Telšiai (straipsniai ir istorijos dokumentai)*, Vilnius, 1994; E. R i m š a, Miestų heraldika Abiejų Tautų Respublikos padalijimų metu, *Lietuvos valstybė XII–XVIII a.*, Vilnius, 1977; E. R i m š a, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, Vilnius, 1999.

³ L. Ž y t k o w i c z, *Rządy Repnina na Litwie w latach 1794–1796*, Wilno, 1938; П. Ж у к о в и ч, Сословный состав населения Западной России, *Журнал Министерства народного просвещения*, Санкт-Петербург, 1915, т. II, с. 312–313.

⁴ *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais (XVIII a.)*, Vilnius, 1961, d. 2; *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais (1795–1844)*, Vilnius, 1968, d. 3.

Lietuvos valstybės istorijos archyvo (LVIA) Vilniaus generalgubernatoriaus kanceliarijos fondo (f. 378, BS – bendrasis skyrius), Vilniaus gubernatoriaus fondo (f. 380), Vilniaus gubernijos izdo rūmų fondo (f. 515) ir kitais šio archyvo bei Lietuvos mokslų akademijos bibliotekos rankraštyno (MABR) dokumentais, kurie papildė analizuojamą miestiečių kovos už savo laisves problematiką, leido kelti ir nagrinėti kitus klausimus.

Lietuvos miestiečių luomo siaurinimas prasidėjo 1794 m. rudenį ir sutapo su faktišku Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) pertvarkymo įsaku. Laikotarpio pabaiga nėra griežtai apribota, tačiau sietina su apskričių miestų perėmimu iš seniūno valdžios.

Luominės politikos ir administracinių pertvarkymų sumaištyje

Miestiečių luomo siaurinimo teisinis pagrindas. Daugelyje Vakarų Europos valstybių nykstant luomų reikšmei, Rusijos imperija sukūrė socialinės kontrolės mechanizmą, grįstą luomine sistema, kuri turėjo garantuoti stabilumą ir tvarką. Nauja imperinė tvarka buvo svetima Lietuvos visuomenei ir tapo kliūtimi jai socialiai modernėti, nors šis procesas buvo prasidėjęs vykstant Ketverių metų seimui. Tuo metu susikūrė vientisas miestiečių luomas, kurio reikšmė Abiejų Tautų Respublikos ar siauresne prasme vaivadijos, pavieto, socialiniame gyvenime išaugo⁵. Šioje straipsnio dalyje bus pabandyta atsakyti į pagrindinį klausimą: kaip pradėtas vykdyti ir legitiuotas miestiečių luomo siaurinimo procesas. Norint į jį atsakyti, pirmiausia reikia išanalizuoti, kokiais teisės aktais buvo paremta ši akcija ir kaip jos eiga priklausė nuo jų. Bus nagrinėjami Respublikos socialinio gyvenimo (struktūrų) ir caro dvaro susidūrimas, miestiečių kovos dėl luominių teisių transformacija šio proceso metu.

XVIII ir XIX a. sandūrą galima būtų pavadinti teisine sumaištimi, kurią sukėlė politinės permainingos – Ketverių metų seimas, Targovicos konfederacija, Abiejų Tautų Respublikos II padalijimas ir Gardino seimas, 1794 m. sukilimas ir galiausiai III padalijimas bei Vilniaus gubernijos įkūrimas. Šio lūžio metu kelis kartus transformavosi miestiečių teisinė ir socialinė padėtis.

Daugelio nedidelių miestų savivaldą pradėjo naikinti Rusijos remiami ir skatinami Targovicos konfederatai. 1793 m. Gardino seimas anuliavo visas magdeburginių teisių privilegijas, išduotas Ketverių metų seimo metu. Tačiau 1793 11 23 specialiai miestams priimtoje Respublikos konstitucijoje „Laisvieji Respublikos miestai“ miestai buvo suskirstyti į tris klases, o miestiečių luomui priskirti jų gyventojai, prekiaujantys

⁵ Respublikoje miestiečių luomo tautinę tapatybę Ketverių metų seimo metu garantavo bendrieji, o ne tik partikuliarūs įstatymai (L. G l e m ž a, Kaunas miestiečių sąjūdyje (1789–1791), *Kauno istorijos metraštis*, Kaunas, 1998, t. 1, p. 43–67).

arba besiverčiantys amatais ir prisiekę ištikimybę Respublikai⁶. Ši Gardino seimo konstitucija garantavo miestiečiams asmenines laisves ir išsaugojo vientisą miestiečių luomą. Netgi trečiosios klasės, arba miestelių, gyventojai galėjo iš dalies ginti ir įrodinėti miestietiškas teises. Beje, šiuo trumpai galiojusiū įstatymu 1794 m. pradžioje sėkmingai pasinaudojo Jonišio miestiečiai, apgindami miesto savivaldą. Deja, to nepavyko padaryti Perlojos ir Nemunaičio miestiečiams⁷.

Numalšinus sukilimą, Rusijos valdžia nesiėmė drastiškų pertvarkos priemonių, o stengėsi stabilizuoti posukiliminę padėtį. Tad miestuose, remiantis Gardino seime priimtais įstatymais, atkurta iki sukilimo galiojusi tvarka. Šį darbą įsakyta atlikti sukilimą numalšinusiems Rusijos generolams – Vilniaus dalyje Bohdanui Knorringui, Žemaitijoje – Sergejui Golicynui⁸. Formaliai nedidelių miestų ir miestelių gyventojams atsirado galimybė Tvarkomosiose komisijose apginti savo luomines teises. Vis dėlto nėra aišku, ar miestai, ginčiję savo teises Tvarkomosiose komisijose, rėmėsi šiomis teisėmis. Formaliai Gardino seimo įstatymai galiojo tik iki 1794 10 30 įsako, kuriuo Jekaterina II nurodė Pabaltijo ir Lietuvos generalgubernatoriui Nikolajui Repninui atkurti Žemės, Pilies, Magistrato teismus, turėjusius spręsti bylas remiantis iki Ketverių metų seimo galiojusia teise. Kartu su šiuo įsaku visuomenei skirtame manifeste nurodyta, kad užtikrinamos senosios LDK gyventojų laisvės ir teisės⁹. Ši aptaki formulotė dažnai klaidino miestų gyventojus, manančius, kad kreipiantis į valdžios įstaigas galima remtis Ketverių metų ar Gardino seimo įstatymais¹⁰.

1794 10 30 Jekaterinos II įsakas įgalino veikti 1776 m. Respublikos seimo konstituciją – „Mokesčių mokėjimo nuostatus“. Jais nustatyta, kad savivalda galėjo būti tik didžiuosiuose LDK miestuose (Vilniuje, Kaune, Trakuose, Lydoje, Naugarduke, Gardine, Pinske, Mozyriuje ir Breste)¹¹. Remiantis šiomis teisėmis tapo neįmanoma apginti miesto ar miestietiškos bendruomenės teises. Jau 1794 m. pradėti nagrinėti ginčai tarp miestų seniūnų ir miestiečių Tvarkomosiose komisijose. Jų, kaip ir

⁶ Pirmajai klasei priskirti pagrindiniai LDK miestai – Vilnius, Gardinas, Brestas, Kaunas ir Naugardukas. Vaivadijų ir žemių centrai priskirti antrai kategorijai. Trečiajai klasei ir kartu miestelių kategorijai priskirti visi kiti miestai, turintys lokacines ir konfirmacines privilegijas (*Volumina legum*, Gdańsk, 1952, p. 197–198).

⁷ *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais (XVIII a.)*, d. 2, p. 406, 464; *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais (1795–1844 m.)*, d. 3, p. 367.

⁸ Z. K i a u p a, min. veik., p. 99. Pastarasis tai, beje, darė ne N. Repnino leidimo (L. Ž y t k o w i c z, min. veik., p. 79, 103).

⁹ *Полное собрание законов Российской империи* (toliau – ПСЗ), 1-оe изд., т. XXIII, Санкт-Петербург, 1830, №. 17264, с. 575.

¹⁰ Gandai XVIII – XIX a. sandūroje plito ypač sparčiai, nes valdžios nurodymai dažnai nepasiekdavo adresatų ar buvo iškraipomi (V. S i r u t a v i č i u s, Nusikaltimai ir visuomenė XIX amžiaus Lietuvoje, *Lietuvių atgimimo istorijos studijos*, Vilnius, 1995, t. 12, p. 82–84).

¹¹ *Volumina legum*, Kraków, 1889, t. 8, p. 566–588. Pasirodžius 1794 10 30 caro įsakui ir įsigaliojus 1776 m. konstitucijai, maždaug 57 būsimos Vilniaus gubernijos miestai formaliai galėjo būti priskirti miestelių kategorijai.

generolų, tvirtinančių šiuos sprendimus, nuosprendžiai dažniausiai buvo nepalankūs miestams. Šiuo pereinamuoju laikotarpiu pasitaikydavo neaiškumų dėl dažnai su N. Repnino nuostatomis prasilenkiančių generolų sprendimų bei Tvarkomųjų komisijų nežinojimo, kaip išspręsti vieną ar kitą bylą¹².

Jekaterina II šiuo 1794 10 30 įsaku parengė pagrindą Lietuvos visuomenei unifiuoti ir vėliau integruoti į Rusijos visuomenę. Peterburgas, visuomenei deklaruodamas Respublikos teisių atkūrimą, tuo pat metu panaikino Ketverių metų reformas ir sugrąžino miestus į tą padėtį, kurioje jie buvo atsidūrę iki 1789 m. Daugelio miestų miestiečiai atsidūrė nepalankioje situacijoje. Panašiai vykdyta miestiečių integracija LDK rytinėse žemėse po I padalijimą¹³. Parengiamasis integracijos laikotarpis truko iki 1795 m. pabaigos, kai Rusija 1795 10 24 pasirašė su Prūsija ir Austrija galutinio Respublikos padalijimo sutartį. Tuomet tolesnei krašto aneksijai neliko kliūčių. Ruošimasis administraciniams naujų žemių pertvarkymams prasidėjo 1795 m. pabaigoje, o juos pradėta realizuoti 1796 m. antrojoje pusėje.

Dviem 1796 08 08 įsakais Senatui ir N. Repninui Jekaterina II liepė įsteigti Vilniaus ir Slanimo gubernijas¹⁴. Be to, Lietuvos generalgubernatoriui nurodyta Vilniaus gubernijos apskričių centrus įkurti Trakų, Kauno, Raseinių, Telšių, Šiaulių, Vydžių, Ašmenos miestuose ir pritaikyti Rusijos imperijos 1785 m. įstatymą – „Rusijos malonės raštą miestams“ (toliau – 1785 m. miestų įstatymas)¹⁵. Vykdamas administracinius pertvarkymus, manyta kartu praplėsti Vilniaus gubernijos miestietiškus – pirklių ir miestiečių luomus.

Naujai sudarytų Vilniaus ir Slanimo gubernijų miestus valdytojas turėjo pertvarkyti remdamasis Minsko gubernijos pavyzdžiu, kur miestų pertvarkymo darbai buvo pradėti prieš metus. Jekaterinos II vyriausybė jau po I padalijimo žinojo, kaip spręsti miestų pavaldumo problemas. Vilniaus, Minsko, Slanimo gubernijose dalis apskričių centrų buvo įkurti privačiuose arba seniūnijoms priklausančiuose miestuose. Ateityje

¹² Generolų teisine kompetencija abejojantis N. Repninas dažnai siūsdavo jiems Tvarkomosios komisijos nurodymus, tikslindamas gana aptakias 1794 10 30 įsako formuluotes ir aiškindamas, kaip spręsti miestų klausimus (L. Ž y t k o w i c z, min. veik., p. 92, 104).

¹³ Miestuose iki 1785 m. galiojo senosios privilegijos. Vėliau, pritaikius 1785 m. miestų įstatymą, jos panaikintos. Kita vertus, ir toliau sprendžiant miesto teismuose civilines bylas leista naudotis lenkų kalba ir Magdeburgo teise. Miestelių klausimą Peterburgo vyriausybė planavo spręsti dvejopai: valstybei priklausančiuose miesteliuose įvesti tvarką, kaip ir rusiškose gubernijose, o privačius miestelius įsakyta generalgubernatoriams nupirkti ar išmainyti, „išvalant nebūdingus dalykus“. Vis dėlto tai tebuvo geri ketinimai. Daugelio miestelių gyventojai, P. Žukovičiaus nuomone, buvo paversti baudžiauninkais arba priskirti laisvųjų žmonių kategorijai (Jekaterinos II 1783 05 03 įsakas Senatui, *ПСЗ*, 1-ое изд., т. XX, Санкт-Петербург, 1830, № 16188, с. 508; П. Ж у к о в и ч, *Сословный состав населения Западной России*, с. 312–313; E. R i m š a, *Miestų heraldika...*, p. 221–223).

¹⁴ Vykdytas administracinis padalijimas beveik atitiko Gardino seime numatytą padalijimą, o tai buvo palanku miestams (*ПСЗ*, 1-ое изд., т. XXIII, № 17494, с. 992; ten pat, №. 17495, с. 992–993).

¹⁵ Ten pat; Vardinis 1795 05 03 įsakas Minsko gubernijos gubernatoriui Tutolminui, ten pat, p. 694.

juos planuota išpirkti arba išmainyti, nes tokios miestų priklausomybės formos rusiškose gubernijose nebuvo¹⁶. Vilniaus gubernijoje planuota išpirkti privatų Panevėžio miestą ir išmainyti „miestietiškas“ seniūnijas į kitas.

Miestų perėmimui iš anksto buvo pasiruošta. 1796 m. vasarą buvo gauti 1795 m. revizijos duomenys. Į kai kurias seniūnijas bei apskričių miestus buvo paskirti horodničiai (policines funkcijas vykdę Rusijos imperijos armijos karininkai). Jiems buvo pavesta miestuose atlikti gyventojų ir namų surašymą¹⁷. Taigi Jekaterinos II valdymo metais buvo apkarpytas Lietuvos miestiečių luomas bei pasiruošta jį integruoti į imperijos miestietiškus luomus. Kartu šį luomą buvo planuota praplėsti, atrodo, tam, kad jis atitiktų imperijos socialinių struktūrų reikalavimus. Planuoti biurokratiniai pertvarkymai nieko bendra neturėjo su Respublikos luomų išsaugojimu, tačiau visiškai atitiko bendrąsias imperijos socialinės politikos kryptis¹⁸.

Savitai Jekaterina II ruošėsi spręsti seniūnijoms priklausančių miestų problemą. Atrodo, Rusijos valdovė nesirengė taikstyti su Respublikos miestų valdymo ypatumais ir konkrečiai su monopoliniu seniūnijų valdymu. 1796 08 08 įsaku Peterburgas ilgainiui planavo seniūnijoms priklausančius miestus perimti iš seniūnų, o jų gyventojus priskirti miestietiškiems luomams¹⁹. Vertinant tokį miestų skaičiaus didinimą reikėtų pasakyti, kad tai daryta ne tik naujai prijungtose žemėse, bet ir Rusijoje. Jekaterinos II valdymo metais daugeliui nedidelių Rusijos mastu miestų buvo suteiktas miesto statusas. Kita vertus, miestų statusas, kai miestus reikėdavo „padovanoti“, kartais būdavo naikinamas²⁰.

¹⁶ Rusų istorikai išskiria du miestų tipus: 1) gubernijos ir apskričių miestai; 2) ne apskričių – neetatiniai miestai. Miesteliai priskirti ne miesto kategorijai, o ne žemdirbiško pobūdžio gyvenviečių tipui, kaip posados, karinės gyvenvietės. Miesteliai kaip gyvenvietės tipas atsirado prijungus po padalijimų Respublikos teritorijas.

Teisiškai miestelius, kuriuose gyvena daugiau nei šimtas žmonių, įkurti arba panaikinti galėjo patys dvarininkai. Be to, legaliai juose galėjo gyventi žydai ir laisvieji žmonės, kurie buvo įsirašę į apskrities miesto, kuriame miestelis yra, revizinius sąrašus (И. Д и т я т и н, *Городское самоуправление в России, Городское самоуправление до 1870 года*, Ярославль, 1877, с. 306; Б. Н. М и р о н о в, *Русский город в 1740–1860 годы. Демографическое, социальное и экономическое развитие*, Ленинград, 1990, с. 19).

¹⁷ 1796 m. pavasarį N. Repninas jau galėjo būti gavęs penktosios revizijos duomenis, tačiau vien tik jais, matyt, nepasitikėta. Todėl jis pareikalavo iš gubernijos administracijos tikslesnės informacijos apie seniūnijas (N. Repnino 1796 04 30 raportas Senatui, LVIA, f. 398, BS, 1796 m., b. 12, l. 54).

¹⁸ Vakarų istorikai nagrinėja Jekaterinos II 8–9-ojo dešimtmečio miestų reformas ir pastebi, kad miestų skaičiaus didinimas ir teisinis miestietiško luomo sudarymas tebuvo biurokratinis Peterburgo žaidimas, nieko bendra neturintis su realybe. Jo pagrindinis tikslas buvo sukurti modernius miestietiškus luomus kaip atsvarą dvarininkams (R. P i r e s, *Россия при старом режиме*, Москва, 1993, с. 263–290; M. R a e f f, *Якатерина II, 1762–1796*, *Русские цари*, Москва, 1997, с. 335–341; D. Geyer, *Gesellschaft als städtische Veranstaltung, Bemerkungen zur Sozialgeschichte der russischen Staatsverwaltung im 18. Jahrhundert, Jarbücher für Geschichte Osteuropas*, Berlin, 1966, Bd. 14, p. 30–56).

¹⁹ Jekaterinos II 1796 08 08 įsakas N. Repninui, ЛСЗ, 1-о-е изд., т. XXIII, с. 992–993. Miestietiškus luomus čia suprantame kaip trijų gildijų pirklų luomus ir miestiečių luomą.

²⁰ R. P i r e s, min. veik., p. 285; Б. Н. М и р о н о в, *Русский город в 1740–1860 годы*, с. 19.

Peterburgo administracinė ir socialinė politika keitėsi po Jekaterinos II mirties sostą užėmus Pavelui I. Nemylimas Jekaterinos II sūnus stabdė motinos pradėtas miestų reformas, o kartu pristabdė Lietuvoje prasidėjusią miestiečių integraciją į imperinius miestietiškus luomus²¹. Pavelas I keitė miestų pertvarkymo darbus. Dalį jų bandyta įgyvendinti ir Lietuvoje: buvo sustabdytas 1785 m. miestų įstatymas, imperijos sostinės pavyzdžiu buvo įkurtas Vilniaus miesto Priežiūros komitetas, formaliai sumažintas apskričių miestų skaičius, juos pavertus neetatiniiais miestais²². Neadekvatus administraciniai pakeitimai buvo pradėti sujungiant Vilniaus ir Slanimo gubernijas į Lietuvos guberniją. Pavelas I 1797 02 06 įsaku Senatui nurodė apskrities centrus steigti Kaune, Telšiuose, Šiauliuose ir kituose Slanimo gubernijos miestuose²³. Šiuo įsaku Raseiniai, Ukmergė, Ašmena, Vydžiai prarado apskrities centro statusą ir grąžinti seniūnams. Vilniaus, Kauno, Trakų, Šiaulių ir Telšių gyventojai šiuo įsaku atgavo partikuliarines teises, galiojusias iki Ketverių metų seimo²⁴.

Susigriebusi, kad reforma gali turėti neigiamų pasekmių, valdžia darė miestiečiams nuolaidų. Metų pabaigoje dviem Senato įsakais (1797 10 08 ir 1797 12 16) buvę apskričių miestai Rusijoje buvo priskirti neetatinių miestų kategorijai. Be to, Senatas nurodė Gubernijos valdybai ir gubernatoriui atrinkti buvusius apskričių miestus, kuriuose būtų galima steigti miestietiškas savivaldos institucijas²⁵. Caro įsakus Lietuvos gubernijos valdyba pradėjo vykdyti 1798 m. pradžioje²⁶. Miestų pertvarką baigė 1800 m. Senato leidimas. Apskričių centruose bei privačiame Panevėžio mieste leista steigti savivaldos institucijas²⁷. Remiantis šiuo įsaku buvo numatyta savivaldos pareigūnų rinkimų tvarka, atkurta savivalda Ukmergėje ir įkurta Panevėžio mieste²⁸.

²¹ П. Ж у к о в и ч, Западная Россия в царствовании императора Павла, *Журнал Министерства народного просвещения*, Санкт-Петербург, 1916, т. II, с. 290; И. Д и т я т и н, *мин. веик.*, p. 119–121.

²² Lietuvos civilinio gubernatoriaus Jakovo Bulgakovo 1797 08 12 pranešimas Vilniaus magistratui, *LVIA*, f. 458, ap. 1, b. 422, l. 6; Senato 1801 01 31 įsakas Lietuvos civiliniam gubernatoriui Ivanui Fryzeliui, *LVIA*, f. 381, ap. 26, b. 1, l. 12.

²³ *ПСЗ*, 1-ое изд., Санкт-Петербург, 1830, т. XXIV, № 17788, с. 318.

²⁴ Be to, tuo metu teisėtvarkoje stengtasi suderinti LDK miestų privilegijas ar Respublikos laikų ir imperinius įstatymus. Pavelo I valdymo pradžioje Valdantysis senatas net palaikė imperinių įstatymų subordinaciją Respublikos teisės aktams (Senato 1798 03 13 įsakas Lietuvos civiliniam gubernatoriui I. Fryzeliui, *LVIA*, f. 381, ap. 26, b. 1, l. 13; П. Ж у к о в и ч, Западная Россия..., с. 290).

²⁵ *ПСЗ*, 1-ое изд., т. XXIV, № 18194, с. 763; ten pat, Nr. 18269, p. 820; Senato 1797 12 30 įsakas Lietuvos gubernijos valdybai (kopija), *LVIA*, f. 381, ap. 26, b. 1, l. 5.

²⁶ Lietuvos gubernijos valdybos 1798 01 23 raportas valdančiajam Senatui, *LVIA*, f. 381, ap. 26, b. 1, l. 2.

²⁷ Rusijos imperijoje miestų savivaldos institucijos buvo visiškai priklausomos nuo Rusijos valdžios pareigūnų ir beveik neturėjo jokio savarankiškumo. Rotušėse ir magistratuose priimti sprendimai turėjo būti tvirtinami civilinių gubernatorių arba generalgubernatorių. Be to, į miestiečių savivaldą ir teisėtvarką kišosi horodničiai. (Senato 1798 03 13 įsakas Lietuvos civiliniam gubernatoriui I. Fryzeliui, ten pat, l. 13).

²⁸ Ten pat, I. Fryzelio 1798 03 19 raštas horodničiams ir Žemės teismo pareigūnams (įrašas gubernijos valdybos protokole), *LVIA*, f. 381, ap. 26, b. 1, l. 12.

Kita vertus, Ukmergės, Raseinių, Ašmenos, Švenčionių ir Panevėžio miestiečių bendruomenės tapo priklausomos nuo Rusijos valdžiai atstovaujančių pareigūnų ir seniūno. Tokia miestiečių priklausomybė, išskyrus Raseinius, išliko iki ketvirtojo dešimtmečio pabaigos, kai Rusijos valdžia susirūpino komplikuoju statusu ir sunkia finansine padėtimi²⁹.

Vertinant tokį miestų ir jų bendruomenės pavaldumą, negalima vienprasmiškai atsakyti, kokiam luomui priklausė miestiečiai. Sudarant revizinius surašymus, jie buvo įrašyti miestiečiais arba pirkliais, turėjo savivaldos institucijas ir buvo pavaldūs gubernijos ir apskrities valdžios pareigūnams³⁰. Kita vertus, miestiečiai, remiantis 1798 m. sudarytais inventoriais, mokesčius mokėjo seniūnui ir vykdė kitas nustatytas prievolės. Todėl šių miestiečių padėtį galima prilyginti valstybinių valstiečių padėčiai³¹. Sąlygiškai ši miestiečių luomą galima vertinti kaip miestietišką subluomą³². Tokiai miestų ir jų bendruomenių situacijai apibūdinti tiktų žymaus rusų miestų istoriko P. Ryndziunskio pastaba apie miestų priklausomybę nuo seniūnų ir dvarininkų: „Tai buvo vienas didžiausių tos epochos prieštaravimų“³³.

Pavelo I valdymo metais seniūnijoms priklausančių gyventojų problemas buvo pradėta sieti su valstybinių valstiečių klausimu. Tai nulėmė du dalykai. Pirmiausia 1798 m. iliustracija miestelio gyventojus galutinai pavertė valstybiniais valstiečiais, jų padėtis tapo panaši į privačių valstiečių padėtį³⁴. Be to, Pavelas I, Augustino Janulaičio duomenimis, per metus išdalydavo pusšesto karto seniūnijų daugiau nei Jekaterina II³⁵.

Aleksandro I vyriausybė miestų ir miestiečių reikalams daug dėmesio neskyrė. Ji „atitaisė“ kai kuriuos Pavelo I valdymo metais padarytus miestų pertvarkymus ir pradėjo laipsnišką Lietuvos miestiečių luomo integravimą į rusiškąją miestiečių luomą. Tai rodo svarbiausia Rusijos valdžios reforma – 1808 m. Vilniaus ir Kauno miestuose

²⁹ Raseiniai iš seniūno pavaldumo buvo perimti Senato 1803 12 30 įsaku, *ПСЗ*, 1-ое изд., т. XXVII, Санкт-Петербург, 1830, № 21104, с. 546.

³⁰ Šiuose miestuose nebuvo 1798 m. N. Repnino paskirtų horodničių (civilinio gubernatoriaus I. Fryzelio 1798 03 19 raštas horodničiams ir žemės teismo vykdytojams; įrašas gubernijos valdybos protokole, *LVIA*, f. 381, ap. 26, b. 1, l. 12).

³¹ XIX a. pradžioje seniūnams priklausančiuose miestuose (ne taip, kaip numatyta 1775 m. gubernijos nuostatuose) horodničių nebuvo, o policines-administracines funkcijas vykdė Žemės teismo pareigūnai. Taigi šių miestiečių policinė kontrolė taip pat buvo kitokia, negu kituose miestuose.

³² Šiuose miestuose netaikytas 1785 m. miestų įstatymas, nors, pavyzdžiui, Ašmenos gyventojai juo naudodamiesi bandė ginčyti savo teises prieš seniūnę (Vilniaus gubernijos Iždo rūmų 1820 01 23 raportas vicegubernatoriui, atliekančiam Vilniaus civilinio gubernatoriaus pareigas Petriui Hornui, *LVIA*, f. 381, ap. 1, b. 1038, l. 40).

³³ П. Р ы н д з ю н с к и й, *Городское гражданство дореформенной России*, Москва, 1958, с. 311.

³⁴ Tarp šių valstiečių grupių tebuvo vienas skirtumas: seniūnams priklausantys valstiečiai galėjo skųstis valdžios instancijoms. Be to, 1798 m. inventoriai sudaryti aplaidžiai, atrodo, nekreipiant dėmesio į atskirų „miestietišku“ seniūnijų ypatumus. (Punios seniūno patikėtinio Jano Gavrilovičiaus 1812 09 15 prašymas Kauno pavieto iliustratoriui Aleksandrui Korevai, *LVIA*, f. 1532, ap. 1, b. 6, l. 213).

³⁵ A. J a n u l a i t i s, *Lietuvos bajorai ir jų seimeliai XIX amž. (1795–1863 m.)*, Kaunas, 1936, p. 97.

buvo įkurtos dūmos taip unifikuojant miestų valdymą³⁶. Apskritai Vilniaus gubernijoje, kaip ir visoje valstybėje, nesiimta didesnių miestietiško reformų, išskyrus dalinį žydų integravimą į miestų bendruomenes. Tai rodo ilgai trukęs seniūnijoms priklausančių miestų pavaldumo problemos sprendimas. Problemos mastas sumažėjo 1803 m. iš seniūno pavaldumo perėmus Raseinius ir 1811 m. iškeitus į kitas seniūnijas buvusį privatų Panevėžio miestą³⁷. Tačiau Ašmenos, Švenčionių, Vydžių, Ukmergės miestietiškos subluomo problemos taip ir liko neišspręstos iki pat ketvirtąjo dešimtmečio pabaigos³⁸.

Nepasikeitė ir miestiečių, paverstų valstiečiais, teisinis statusas. Miestelių gyventojai, kaip valstybiniai valstiečiai, galėjo skųstis valdžios institucijoms arba pareigūnams. Tokie skundai dažniausiai būdavo svarstomi Žemės teismuose, sudėtingesni – Vilniaus vyriausiajame teisme. Rusijos valdžia stengėsi varžyti tiesioginius miestiečių skundus įvairioms Peterburgo institucijoms, kad skundai pirmiausia būtų nagrinėjami žemiausioje teismų grandyje – Žemės teismuose³⁹.

Apibendrinant miestiečių luomo siaurinimo apžvalgą, reikėtų pasakyti, kad tai daryti įgalino 1794 10 30 Jekaterinos II įsakas. Juo atkūrus iki įsigalint Ketverių metų seimo teisei, keliasdešimt miestų ir jų gyventojai buvo pripažinti priklausantys privatiems asmenims arba seniūnijoms. Rusijos valdžia miestiečių vertimą valstybės ir dvarininkų valstiečiais legitimavo sau palankiomis Respublikos teisėmis, galiojusiomis iki Ketverių metų seimo taip užkirsdama kelią miestiečiams teismuose įrodyti savo luominės teises ir paversdama juos valstiečiais.

Vilniaus gubernijos apskričių miestų gyventojų priklausomybę miestietiškam subluomui lėmė bendrosios valstybės socialinės ir administracinės politikos kaita. Galutinai nuo seniūnų priklausančiais miestiečiais jie tapo po Pavelo I įsako, kuriuo buvo sustabdytas 1785 m. miestų įstatymas.

Miestiečių statusų kaita ir naujos luominės struktūros

Rusijos valdžia, numachiusi socialinės tvarkos Lietuvoje kontūrus, pradėjo siaurinti miestiečių luomą. Miestiečių vertimas valstiečiais ar laisvaisiais žmonėmis nebuvo planinga, nuosekliai vykdyta akcija, todėl gana svarbią įtaką Peterburgo žinybose

³⁶ Vilniaus generalgubernatoriaus A. Rimskio-Korsakovo 1808 06 07 rašto nuorašas Valdančiajam senatui, *LVIA*, f. 378, BS, 1808 m., b. 306, l. 5.

³⁷ *ПСЗ*, 1-ое изд., т. XXVII, № 21104, с. 530.

³⁸ Ministrų Komiteto 1837 02 02 nutarimu nuspręsta Vilniaus gubernijos miestus Ukmergę 1838 m., Ašmeną 1843 m., Švenčionis 1838 m. paversti tiesiogiai valstybei priklausančiais miestais, jų neišnuojant seniūnams ir jiems pritaikant 1785 m. miestų įstatymą (*ПСЗ*, 2-ое изд., т. XII, Санкт-Петербург, 1838, № 9920, с. 74–77; A. Miškinis, *Ukmergė*, p. 65).

³⁹ M. J u č a s, Pratarinė, *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai...*, d. 3, p. 5–7.

daromiems sprendimams turėjo gubernijos valdžios pareigūnų iniciatyvos. Ypač svarbūs buvo jų pasiūlymai, susiję su apskričių miestų ir jų gyventojų pavaldumo problemos sprendimu. Taigi čia bus pabandyta atsakyti į atskirų imperijos institucijų ir pareigūnų sprendimus ar iniciatyvas, kurios darė įtaką miestiečių luominio statuso kaitai ir transformacijai.

Numalšinus sukilimą, Peterburgo vyriausybė delsė atkurti teisėtvarką ir spręsti per politines permainas susikaupusias bylas. Taip ji siekė destabilizuoti padėtį. Vakarinę Lietuvos dalį administruojantis generolas S. Golicynas 1794 11 17 pavietų Tvarkomosioms komisijoms išsiuntė aplinkraštį, kuriame nurodė, kaip spręsti miestų ir seniūnų ginčus⁴⁰. Atrodo, kad jo pasiūlyme buvo daug neapibrėžtų dalykų, todėl mažesnių miestų gyventojai dar bandė ginčyti savo miestietišumą.

Su miestiečių reikalavimais nesitaikstė S. Golicyną pakeitęs generolas Aleksandras Tormasovas. Jis, negalėdamas pakešti dažnų Ariogalos, Vilkijos, Rumšiškių miestiečių kreipimusi, 1795 m. pradžioje įsakė Tvarkomosioms komisijoms pranešti miestų ir miestelių rotušėms, kad pripažįstamos tik iki Ketverių metų seimo gautos privilegijos. Be to, jis aiškino, kad pagal Respublikos teisę miestelių gyventojai yra „žemesnės klasės“, taip duodamas suprasti, kad jų bandymai ginčyti savo teises yra beviltiški⁴¹. Nepriekaištingai įsakymus vykdomas generolas 1795 05 09 universalu panaikino magistratą privačiame Kėdainių mieste, o Šeduvos miestiečiams įsakė paklusti dvarui ir vykdyti sutartį, pasirašytą su buvusiu savininku Stanislovu Poniatovskiu⁴². A. Tormasovas, skirtingai negu S. Golicynas, nesavavaliavo, o magistratus „uždarinėjo“ remdamasis savo tiesioginio šefo N. Repnino universalais ir nurodymais⁴³.

⁴⁰ Deja, universalu nepavyko rasti, todėl remiantis Raseinių ir Vilkijos vaito prašymais galima spėti, kad jame aiškiai nenurodyta, kaip ir kokia teise remiantis reikia spręsti miestiečių ir jų seniūnų bylas. Tai patvirtina ir Šiaulių miesto burmistro įrašas miesto aktų knygoje, bylojantis, kad 1794 11 28 S. Golicynas nurodė remtis miestui iki Ketverių metų seimo gautomis privilegijomis bei Gardino seimo įstatymais. Galima manyti, kad tai tas pats universalas, tik Šiaulių burmistras nurodė ne jo išdavimo, o gavimo datą (*Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais*, d. 2, p. 471–473; Jano Stepanovičiaus 1795 06 30 raštas Šiaulių pavieto Tvarkomajai komisijai, *LVIA*, f. 443, ap. 2, b. 272, l. 3).

⁴¹ A. Tormasovo 1795 02 12 aplinkraštis dėl miestų ir miestelių, Jokūbo Hrigievičiaus įrašytas į Šiaulių aktų knygą, *LVIA*, f. SA, b. 15141, l. 73.

⁴² Tiesa, vėliau Kėdainių savininko Dominyko Radvilos globėjas Motiejus Radvila 1795 05 11 atkūrė Kėdainiuose magistratą (*Археографический сборник документов относящихся к истории Северо-западной Руси, Вильна, 1870, т. 8, с. 429; Jurgio Radvilos 1795 05 11 raštas Kėdainių miestui, LVIA, f. SA, b. 15380, l. 31*).

⁴³ Miestiečiai nesitaikstė su luominių teisių praradimu ir bandė jas ginti teismuose. Turimais skaičiais, 1794–1840 m. valdžiai skundėsi 28 (iš 60) privilegijuotų Ketverių metų seimo miestų gyventojų, vėliau paverstų valstiečiais. Trečdalis (21) iš jų neabejotinai gynė savivaldą ir kitas miestietiškas teises. Septynių kitų miestelių gyventojai skundėsi valdžiai dėl prievolių didinimo, inventorių pažeidimo ir įbaidžiavinimo (M. Jučas, *Baudžiavos irimas Lietuvoje*, p. 250–263; A. Miškis, Anykščiai, *Lietuvos urbanistikos paminklai*, Vilnius, 1979, p. 18; Lipniškių seniūnijos valdytojo Kazimiero Semaškos 1795 01 17 raportas generolui B. Knoringui, *LVIA*, f. 1219, ap. 1, b. 38, l. 2; Punios patikėtinio Jano Gavrilovičiaus 1812 09 15 prašymas Kauno pavieto liustratoriui Aleksandriui Korevai, *LVIA*, f. 1532,

A. Tormasovas ir Rusijos valdžios pareigūnai 1794–1796 m. panaikino arba neleido atkurti magistratų šešiuose miestuose: Kėdainiuose, Ukmergėje, Žiežmariuose, Lipniškėse, Geranainyse, Vilkiujoje⁴⁴. Dar daugiau magdeburgijų miestuose „uždarė“ patys miestų savininkai arba seniūnai. Kita vertus, miestuose, kur miestiečiai sutarė su seniūnu, Rusijos valdžios nesankcionuotos savivaldos institucijos dar kelerius metus sėkmingai veikė Alytuje, Anykščiuose, Punioje, Merkinėje⁴⁵.

Lietuvos generalgubernatorius N. Repninas neigiamai vertino nedidelių miestų miestiečių prašymus atkurti rotušes, nes miestų savivaldą siejo su netvarka. Jis pats draudė arba įsakė uždaryti jau atkurtas savivaldos institucijas⁴⁶. Kita vertus, neaišku, kaip N. Repninas vertino Jekaterinos II 1796 08 08 įsaką, kuriuo nurodyta išpirkti arba išmainyti seniūnijoms priklausančius miestelius ir pritaikyti jiems 1785 m. miestų įstatymą. Ši Jekaterinos II įsako dalis neatitiko realijų, nes kai kurias seniūnijas kartu su miestais ji jau prieš tai pradėjo dalyti naujesiems seniūnams⁴⁷.

Pavelo I valdymo metais nedidelių miestų, vadinamųjų miestelių, gyventojų ir miestiečių padėtis tapo komplikauta dėl liustracinių inventorių įvedimo. 1797 m. Šiaulių, Telšių, Raseinių, Ukmergės, Vydžių, Švenčionių, Ašmenos miestų miestiečiai atsidūrė nežinomybėje po to, kai steigiant Lietuvos guberniją buvo sumažintas apskričių, o kartu ir miestų skaičius⁴⁸. Miestiečiams kurį laiką buvo neaišku, kas jie – miestiečiai ar ne.

Situacija imperijoje paaiškėjo 1797 m. pabaigoje, kai Peterburgas nusprendė buvusius apskričių centrus palikti miestais, įvedant net specialią neetatinių (nepatekusių į gubernijų etatus) miestų kategoriją⁴⁹. Nors valdžios institucijas Lietuvoje pasiekė Senato įsakai, civilinis gubernatorius Jakovas Bulgakovas nerodė iniciatyvos ir nevykdė Rusijos valdžios nurodymų.

ap. 1, b. 6, l. 213; Ašmenos žemės teismo 1802 07 13 raštas Pervalko seniūnui Jonui Savickiui, LVIA, f. 177, ap. 1, b. 631, l. 22; Merkinės eksburmistro Ignaco Dervinskio 1812 09 15 prašymas Laikinajai LDK administracijai Lietuvoje, LVIA, f. 1532, ap. 1, b. 6, l. 251).

⁴⁴ Lipniškių seniūnijos valdytojo Kazimiero Semaškos 1795 01 17 raportas generolui B. Knoringui, LVIA, f. 1219, ap. 1, b. 38, l. 2; *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais*, d. 2, p. 470, 472; A. M i š k i n i s, Vilkiuja, *Lietuvos urbanistikos paminklai*, Vilnius, 1979, p. 72.

⁴⁵ Tai rodo ne tik faktai, patvirtinantys, kad egzistavo rotušės, bet ir 1795–1796 m. reviziniai sąrašai, kuriuose minėtų miestų miestiečiai įrašyti miestiečiais arba seniūnijos miestiečiais (Alytaus seniūno T. Sobolevskio 1797 05 16 raportas Lietuvos Vyriausiosios valdybos Ekonomikos departamento direktoriui Prokopui Bagmevskiiui, LVIA, f. 1219, ap. 1, b. 115, l. 91; Punios patikėtinio Jano Gavrilovičiaus 1812 09 15 prašymas Kauno pavieta liustratoriui Aleksandriui Korevai, LVIA, f. 1532, ap. 1, b. 6, l. 213; A. M i š k i n i s, Anykščiai, p. 18; Merkinės miesto burmistro Simono Getmanovskio 1800 10 16 prašymas Lietuvos generalgubernatoriui L. Benigseniui, f. 378, BS, 1803 m., b. 376, l. 8).

⁴⁶ Jo įsakymu žiežmariečiams uždrausta atkurti savivaldą (L. Ž y t k o w i c z, min. veik., p. 300).

⁴⁷ Ten pat, p. 322.

⁴⁸ Ašmenos magistratas klausė Vilniaus magistratą apie Pavelo I įsaką, 1797 02 06 panaikinanti magistratus neetatiniuose miestuose (Ašmenos magistrato 1797 03 07 raštas Vilniaus magistratui, LVIA, f. 458, ap. 1, b. 346, l. 584).

⁴⁹ Vardinis Pavelo I 1797 12 16 įsakas Senatui, ИТС, 1-ое изд., т. XXIV, № 18269, с. 820.

1798 m. pradžioje Senatas paragino Lietuvos gubernijos valdybą greičiau pateikti ataskaitą apie nurodyto įsako vykdymą⁵⁰. 1799 m. rudenį Vilniaus civiliniam gubernatoriui buvo nurodyta surinkti žinias apie miestų gyventojus ir atrinkti miestus, kuriuose būtų galima steigti savivaldą. Šį paliepiamą tiksliai ir greitai vykdė aktyvus naujasis Lietuvos civilinis gubernatorius Ivanas Fryzelis (vok. Hans Friesel)⁵¹. Jis pasiūlė savivaldos institucijas steigti visuose buvusiuose apskričių miestuose: Šiauliuose, Telšiuose, Raseiniuose, Ukmergėje, Vydžiuose, Švenčionyse, Ašmenoje, Panevėžyje ir kituose Lietuvos gubernijos miestuose⁵².

Skubiai steigti savivaldą šiuose miestuose I. Fryzelį skatino ne tik buvusių miestų administracinė priklausomybė, bet ir miestiečių skundai dėl miestuose esančios netvarkos. Jis gerai žinojo apskričių miestų situaciją, nes 1799 m. rudenį lankėsi apskričių miestuose ir būdamas Šiauliuose stengėsi sustabdyti Šiaulių horodničiaus Teodoro Grimblato savivalę⁵³. Senatas pritarė I. Fryzeliui. 1800 01 31 jis įsakė Lietuvos gubernijos valdybai įsteigti šiuose miestuose savivaldos institucijas – rotušes⁵⁴. Be to, Senato nurodymu šiais miestais turėjo rūpintis Lietuvos civilinis gubernatorius. Miestiečių bendruomenei tokia gubernatoriaus priežiūra turėjo būti miestietiško garantas. Atrodo, kad Senatas, steigdamas neetatiniuose miestuose savivaldos institucijas, neatsižvelgė į tą aplinkybę, kad jie yra pavaldūs seniūnui⁵⁵.

Lietuvos civilinis gubernatorius I. Fryzelis griežtai kontroliavo rinkimų į miestų rotušes organizavimą ir neleido gubernijos valdybai vilkinti šio reikalo⁵⁶. Praėjus maž-

⁵⁰ 1798 m. Ašmenoje, Ukmergėje, Švenčionyse buvo sudaromi inventoriai. Galbūt tai galėjo komplikuoti įsako įgyvendinimą. Senato II departamento 1798 04 28 raštas Lietuvos gubernijos valdybai, LVIA, f. 381, ap. 26, b. 1. l.

⁵¹ Lietuvos gubernijos valdybos 1800 06 19 raportas Senatui, LVIA, f. 381, ap. 26, b. 1, l. 96. Dauge-
lis tyrinėtojų pažymi, kad šis Estijos vokiečių, prieš tai Lietuvoje užėmęs įvairias pareigas, veikė itin
aktyviai tvarkydamas žydų, valstiečių, bajorų reikalus. Anglų istorikas J. D. Klieras įvertino šį Rusijos
valdžios pareigūną kaip racionaliausią reformatorių, geriausiai susipažinusį su Lietuvos žydų padėtimi.
Atrodo, kad ne blogiau jis žinojo ir miestiečių bei miestų problemas, nes miestų savivaldos problemomis
rūpinosi jau susipažinęs su žydų padėtimi (J. D. K l i e r, *Россия собирает своих евреев, Происхождение
еврейского вопроса 1772–1825*, Москва, 2000, c. 159–165). Jis, anot L. Žytkowicziaus, vertino Res-
publikos institucijų veiklą. (L. Ž y t k o w i c z, min. veik., p. 95).

⁵² Lietuvos civilinis gubernatorius Senatą informavo, kad iš 19 Lietuvos gubernijos miestų tik
9-iuose buvo magistratai (Senato 1801 01 31 įsakas (kopija) Lietuvos civiliniam gubernatoriui I. Fryze-
liui, LVIA, f. 381, ap. 26, b. 1, l. 12).

⁵³ Dėl šio horodničiaus savivalės vėliau Rūmų teismui skundėsi keliolika šiauliečių (Lietuvos civili-
nio gubernatoriaus I. Fryzelio 1799 09 03 raštas gubernijos valdybai, LVIA, f. 443, ap. 1, b. 223, l. 1).

⁵⁴ Ten pat, l. 12.

⁵⁵ Apskritai šių miestų teisinis statusas liko neaiškus: jie nebuvo paversti iki galo neetatiniiais mies-
tais nei posadomis, nei apskričių miestais, nors kaip tokie jie kelerius metus funkcionavo. Gubernijos
valdyba, vertindama 1800 01 31 įsaką, juos taikliai pavadino „miesteliais, kurie paversti apskričių mies-
tais“ (Lietuvos gubernijos valdybos 1800 06 19 raportas Senatui, LVIA, f. 381, ap. 26, b. 1, l. 96).

⁵⁶ Lietuvos civilinio gubernatoriaus 1800 01 13 raštas Lietuvos gubernijos valdybai, ten pat, l. 12.

daug pusmečiui nuo įsako pasirodymo, 1800 m. vasarą daugelyje miestų sėkmingai įvyko rinkimai. Gubernijos valdyba kartu su raportais gavo pranešimus, kad miestų gyventojai seniai laukė panašaus nutarimo. Tai buvo tikra pergalė ukmergiškiams, laukusiems rotušės įsteigimo šešerius metus. Ypač džiaugėsi Raseinių gyventojai, kurie savo raporte apie rotušės įsteigimą rašė Lietuvos gubernijos valdybai: „Miesto gyventojai jau seniai laukė miesto teismo. Todėl miesto gyventojai ėmė labai ginčytis ir tuos ginčus dabar visi puolė spręsti teisme“⁵⁷. Daugelyje miestų, išskyrus Vydžius, rinkimai įvyko sklandžiai, nepažeidžiant nustatytos tvarkos⁵⁸.

Paradoksalu, tačiau 1800 m. rotušė buvo įsteigta ir privačiame Panevėžio mieste. Atrodo, kad Senatas neatsižvelgė į šio miesto priklausomybę dvarininkui, todėl I. Fryzelio pasiūlymas praėjo be kliūčių⁵⁹. Be to, tam neprieštaravo Panevėžio savi-ninkas Teodoras Roppas⁶⁰. Vis dėlto panevėžiečiai tikriausiai jautėsi esą nesaugūs, todėl stengėsi įtvirtinti savo savivaldą ir miesto teises, net pasigamino antspaудą⁶¹.

Lietuvos miestuose steigti rotušės, o ne magistratus Senatą paskatino mažas gyventojų skaičius ir miestiečių neturtingumas⁶². Sudarant šią instituciją, buvo formaliai pritaikyti keli 1785 m. miestų įstatymo straipsniai. Jais remiantis rotušės steigtos rusiškų neetatinių miestų pavyzdžiu⁶³. Jos buvo sudarytos iš dviejų burmistrų ir dviejų tarėjų ir turėjo vykdyti miesto savivaldos ir teisėtvarkos funkcijas. Teisiniai ginčai galėjo būti spęstini remiantis magdeburginėmis teisėmis ir kitais Respublikos įstatymais, galiojusiais iki Ketverių metų seimo⁶⁴.

Remdamiesi teisiniais aktais, gautais po 1776 m. konstitucijos ir iki Ketverių metų seimo, bylas laimėjo Šeduvos ir Joniškio miestiečiai. 1812 01 03 Senato įsaku mieste buvo palikta rotušė, miesto teismo apeliacijos paskirta Vyriausiajam teismui⁶⁵. 1812 01 03 įsake Šeduvos miestiečiai įvardijami laisvaisiais žmonėmis, kurie gali

⁵⁷ Atrodo, kad savivaldos institucijos iki 1800 m. neveikė Ukmergėje, Raseiniuose, Panevėžyje, Švenčionyse ir Vydžiuose (Raseinių miesto rotušės 1800 07 20 raportas gubernijos valdybai, ten pat, l. 105).

⁵⁸ Vydžiuose, negavus valdžios pritarimo, rinkimuose dalyvavo žydai. Be to, dalis miesto rinkėjų buvo nepatenkinti išrinktu burmistru. (Miestų raportai 1800 m. Lietuvos gubernijos valdybai, LVIA, f. 381, ap. 26, b. 1, l. 31, 66, 105, 114, 100; Kolektyvinis Vydžių miestiečių 1801 06 13 raštas gubernijos valdybai, ten pat, l. 34).

⁵⁹ Senato 1801 01 31 įsakas Lietuvos civiliniam gubernatoriui I. Fryzeliui, ten pat, l. 12.

⁶⁰ 1807 m. laisvasis žmogus Tomas Kaminskis tvirtino, kad dvarininkas T. Roppas padėjo įsteigti Panevėžyje rotušę (Vilniaus gubernijos valdybos 1807 03 27 raportas Lietuvos generalgubernatoriui A. Rimskiui-Korsakovui, MABR, f. 105, b. 615, l. 2–9).

⁶¹ E. R i m š a, *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės miestų antspaudai*, Vilnius, 1999, p. 446.

⁶² Senato 1801 01 31 įsakas (kopija) Lietuvos civiliniam gubernatoriui I. Fryzeliui, LVIA, f. 381, ap. 26, b. 1, l. 12.

⁶³ И. Д и т я т и н, min. veik., p. 125.

⁶⁴ Senato 1801 01 31 įsakas (kopija) Lietuvos civiliniam gubernatoriui I. Fryzeliui, LVIA, f. 381, ap. 26, b. 1, l. 12.

⁶⁵ M. J u č a s, *Baudžiamos irimas Lietuvoje*, p. 261.

būti nepavaldūs seniūnui ir gali turėti miesto savivaldą⁶⁶. Nors toks Šeduvos miestiečių statusas Rusijos valdžios pareigūnams dažnai buvo neaiškus, ilgainiui jie sugebėjo išsikovoti miestiečių statusą, o pats miestas buvo priskirtas neetatinių miestų kategorijai⁶⁷. 1812 01 03 Senato įsako atsiradimą nulėmė 1779 m. sutartis su buvusiu savininku Stanislovu Poniatovskiu, kuria jis patvirtino miesto teises. Nors Teodoras Roppas, 1800 m. nupirkęs Šeduvos dvarą, pasirašė su miestiečiais sutartį dėl miesto ir dvaro žemės atskyrimo, 1803 m. teismuose ją bandė ginčyti, siekdamas panaikinti magistratą⁶⁸.

Joniškio miestiečiams miestietiškas teises pavyko apginti remiantis senosiomis privilegijomis, 1743 m. Šiaulių ekonomijos nuostatais bei 1777 m. iliustracija⁶⁹. 1840 06 19 Senatas pripažino laisviesiems žmonėms laisvę. Aišku, tai pavyko padaryti tik po miesto savininko – įtakingos ir galingos personos – Platono Zubovo mirties⁷⁰. Joniškio miestiečiams atsitiktinai, pasinaudojus neaiškiais Senato sprendimais, pavyko apginti miestietiškas teises.

Rusijos valdžios politinės nuostatos, vykdomi administraciniai Lietuvos pertvarkymai sukėlė Lietuvos miestiečių luomo transformacijas ir jo mažėjimą. 1794–1796 m. daugelyje miestų buvo panaikinta iki tol egzistavusi savivalda ir miestiečiai paversti valstiečiais. Savivaldą draudė atkurti ar naikino ne tik miestų savininkai ar seniūnai, bet ir Rusijos administracija, atiminėdama miestiečių privilegijas bei tvirtindama Tvarkomųjų komisijų nuosprendžius.

Pavelo I valdymo metais „miestietiškas seniūnijas“ sugražinus seniūnams, buvo sukurtas naujas tarpluominis darinys – miestietiškas subluomas, kuriam priklausė Ašmenos, Raseinių, Švenčionių, Ukmergės, Vydžių miestiečiai. Dėl to miestiečių luomas dar labiau sumažėjo. Bene vienintelė miestietiško garantė šiam sluoksniui buvo savivalda, 1800 m. Lietuvos civilinio gubernatoriaus I. Fryzelio iniciatyva įkurta visuose apskrčių miestuose. Kita vertus, ši socialinio gyvenimo struktūra, kurios pozicija buvo nestabili, tapo priklausoma nuo santykių su seniūnu ir Rusijos valdžios interesų. Miestiečių santykiai su seniūnais dažniausiai klostėsi jiems nepalankiai, o valdžia miestiečių padėtimi mažai tebuvo suinteresuota. Tad miestiečiai dažnai atsidurdavo tokioje padėtyje, kuri niekuo nesiskyrė nuo valstybinių valstiečių ar net buvo blogesnė.

⁶⁶ Senato 1812 01 03 įsakas Vilniaus vyriausiojo teismo II departamentui, LVIA, f. 380, ap. 102, b. 573, l. 12.

⁶⁷ Šeduvos miestiečių statusas buvo neaiškus Lietuvos generalgubernatoriui Nikolajui Dolgorukiui, todėl jis įsakė civiliniam gubernatoriui Grigorijui Doppelmaurui išsiaiškinti, ar miesto savivalda yra legali (N. Dolgorukio 1833 04 05 raštas G. Doppelmaurui, LVIA, f. 380, ap. 102, b. 573, l. 1).

⁶⁸ T. Roppas net ir po Senato sprendimo negalėjo susitaikyti su miesto praradimu, todėl įvairiais būdais kenkė miestiečiams (Šeduvos miestiečių ir jų savininko T. Roppo 1800 07 23 sutartis, LVIA, ap. SA, b. 15144, l. 5).

⁶⁹ M. J u č a s, *Baudžias irimas Lietuvoje*, p. 260; *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais (1795–1844 m.)*, d. 3, p. 367.

⁷⁰ Šiaulių žemės teismas 1806 m. patvirtino savivaldą Joniškiui, tačiau 1811 m. Vyriausiasis teismas panaikino šią nutartį, patenkindamas P. Zubovo nutartį (M. J u č a s, *Baudžias irimas Lietuvoje*, p. 260).

Apskričių miestų gyventojai: valstiečiai ar miestiečiai

XIX a. pradžioje seniūnijoms priklausančių miestiečių, arba miestietiško subluomo, problema tapo itin aktuali. Priklausomybe nuo seniūno buvo nepatenkinti Ašmenos, Švenčionių, Ukmergės, Raseinių miestiečiai. Netipiškas miestiečių statusas nedavė ramybės Vilniaus gubernijos administratoriams – generalgubernatoriui Leontijui Benigsenui ir civiliniam gubernatoriui Dmitrijui Lanskojui. Pastarasis pareigūnas priešingai negu jo pirmtakas I. Fryzelis nebuvo suinteresuotas miestų savivaldos išsaugojimu, o tik griežta tvarka ir ramybe⁷¹. Jis siūlė senatui miestiečius padaryti visiškai subordinuotais valdiniais.

1802 m. D. Lanskojus, revizuodamas Vilniaus guberniją, apsilankė aštuoniuose miestuose ir apie juos susidarė neigiamą įspūdį. Maža to, atvykęs į Panevėžį jis uždarė čia veikusią rotušę, kuri, anot jo, trukdė miestą valdyti dvarininkui⁷². Vėliau, norėdamas gauti patvirtinimą Panevėžio rotušei panaikinti, kreipėsi į Senatą su pasiūlymu rotušes panaikinti ir kituose miestuose. Viename iš savo raportų apie miestų gyventojus jis rašė taip:

„Šiuose miestuose, tiksliau apskričių miesteliuose, nedaug gyventojų, čia nėra rimtos prekybos, o dėl to nėra pirklių. Miestelių gyventojai visiškai neturtingi. Kriščiūnys daugiausia verčiasi žemdirbyste, žydai laiko smukles ir užsiima menkniekių prekyba. <...> Dauguma miestelių gyventojų yra neraštingi, todėl miesto reikalus tvarko raštininkai“⁷³.

Civiliniam gubernatoriui D. Lanskojui visiškai pritarė Lietuvos generalgubernatorius L. Benigsenas⁷⁴. Pagrindiniai D. Lanskojaus ir L. Benigseno argumentai, kuriais remdamiesi jie siūlė panaikinti savivaldą, – finansinė rotušių žala miestiečiams, „vietos palestrantų“ (miesto advokatų) ir raštininkų kišimasis į jų teismines bylas, miestiečių teisinis neraštingumas ir naudojimasis vietine teise rotušėse. Norėdami sustiprinti savo argumentus, jie aiškino, kad aštuonių miestų rotušių pareigūnai teismuose yra kaltinami įvairiais nusizengimais. Reikia pasakyti, kad aukščiausi gubernijos pareigūnai miestiečių savivaldą puolė remdamiesi imperine miestų valdymo sam-

⁷¹ Apie nepalankų D. Lanskojaus požiūrį ne tik į rotušių, bet ir į Vilniaus magistrato darbą galima spręsti remiantis jo raportu vidaus reikalų ministru V. Kočubėjui, kuriame jis kaltino Vilniaus magistrato pareigūnus realiai neveiksnaus 1785 m. miestų įstatymo pažeidimais, įstatymo, kuris nebuvo pritaikytas (Vilniaus magistrato 1803 10 21 raportas Vilniaus civiliniam gubernatoriui D. Lanskojui, *LVIA*, f. 458, ap. 1, b. 580, l. 120; Vilniaus civilinio gubernatoriaus 1803 02 19 raštas vidaus reikalų ministru V. Kočubėjui, *LVIA*, f. 378, BS, 1803 m., b. 446, l. 2).

⁷² Vilniaus civilinio gubernatoriaus D. Lanskojaus 1803 02 19 raštas (nuorašas) vidaus reikalų ministru V. Kočubėjui, *LVIA*, f. 378, BS, 1803 m., b. 446, l. 2.

⁷³ Ten pat.

⁷⁴ Ten pat; Lietuvos generalgubernatoriaus L. Benigseno 1803 12 16 raportas vidaus reikalų ministru V. Kočubėjui, *LVIA*, f. 378, BS, 1803 m., b. 446, l. 13.

prata, o ne susipažinę su Respublikos gyventojų politinio gyvenimo tradicijomis ir galiojančiomis teisėmis⁷⁵.

Kita vertus, Vilniaus civilinis gubernatorius D. Lanskojus ir generalgubernatorius L. Benigsenas, siūlydami panaikinti rotušes, aiškiai suvokė seniūnijoms priklausančių miestų pavaldumo problemas. Pastarasis vidaus reikalų ministrui V. Kočubėjui rašė:

„... iš šių miestų tik du: Šiauliai ir Telšiai gali vadintis miestais, kiti: Ašmena, Raseiniai, Vydžiai, Ukmergė, Švenčionys iš esmės tėra seniūnams priklausantys miesteliai, o Panevėžys privatus miestas. Panaikinti rotušes reikėtų taip pat Telšių ir Šiaulių miestuose, nes jie neturi jokių pajamų“⁷⁶.

L. Benigseno projekte nauja buvo tai, kad jis siūlė miestų savivaldą panaikinti ne tik seniūnams nepriklausančiuose, bet ir valstybiniuose miestuose. Jis manė, kad teismų ir miesto tvarkymo funkcijas geriau atliktų Pilies ir Žemės teismai nei rotušės pareigūnai⁷⁷.

Priėmus šį pasiūlymą, savivaldos, o kartu dalies luominių teisių būtų netekę beveik pusė – 3064 (vyriškos revizinės sielos, maždaug tiek pat turėjo gyventi ir moterų) miestietiškiems luomams priklausančių žmonių⁷⁸.

Išsiaiškinęs visas Lietuvos miestų savivaldos ypatybes, L. Benigseno ir D. Lanskojaus siūlymus parėmė vidaus reikalų ministras V. Kočubėjus. Jis šį siūlymą perdavė Teisingumo ministerijai nagrinėti, o vėliau jis pateko į Senatą⁷⁹. Senatas atmetė drastišką Lietuvos generalgubernatoriaus L. Benigseno ir vidaus reikalų ministro siūlymą panaikinti Vilniaus gubernijoje rotušes. Motyvavo savo sprendimą tuo, kad jo nepasiekė gyventojų skundai dėl rotušių žalos, daromos miestiečiams⁸⁰. Be to, Senatas

⁷⁵ Jie kaltino miestų savivaldos pareigūnus, kad šie už savo darbą ima pinigus manydami, jog miestų pareigūnai kaip ir Rusijoje turi dirbti be atlygio (Lietuvos generalgubernatoriaus L. Benigseno 1803 12 16 raportas vidaus reikalų ministrui V. Kočubėjui, l. 3).

⁷⁶ Ten pat, l. 13.

⁷⁷ Rusijos valdžia norėjo panaikinti savivaldą ne tik valstybiniame, bet ir buvusiam privačiame Kėdainių mieste. Po Dominyko Radvilos mirties perėmusi Kėdainius Lietuvos gubernijos valdyba 1814 m. siūlė generalgubernatoriui uždaryti magistratą. Vėliau šį klausimą ėmėsi spręsti Senatas. Šioje aukščiausioje teisinėje instancijoje Kėdainių savivaldos klausimas ilgam užstrigo (Lietuvos gubernijos valdybos 1814 02 24 raštas generalgubernatoriui A. Rimskiui-Korsakovui, LVIA, f. 378, BS, 1814 m., b. 76, l. 5–7).

⁷⁸ Čia remtasi 1800 m. revizinio surašymo duomenimis. Palyginimui į Vilniaus, Kauno ir Trakų miestietiškus luomus įrašyti 3743 vyriškos lyties asmenys. Santykinai tiek pat miestuose gyveno moteriškos lyties gyventojų. XIX a. surašymų duomenys nėra visai tikslūs, todėl juos galima palyginti su 1799 m. miestų gyventojų skaičiaus sąrašu, sudarytu Lietuvos gubernijos Iždo rūmuose. Šiais duomenimis, abiejų lyčių gyventojų skaičius Šiaulių, Telšių, Ašmenos, Raseinių, Vydžių, Ukmergės, Panevėžio, Švenčionių miestuose buvo 7714 gyventojų. Dviejų šaltinių absoliučių skaičių paklaida nėra didelė. (Окладная книга по всему государству о числе душ по V ревизии, Переписи населения России, *Итоговые материалы подворных переписей и ревизий населения России (1646–1858)*, Москва, 1972, вып. 5, с. 171; Lietuvos gubernijos Iždo rūmų 1799 06 18 raportas Lietuvos gubernijos valdybai, LVIA, f. 381, ap. 26, b. 1, l. 9).

⁷⁹ Senato 1804 10 19 įsakas Lietuvos generalgubernatoriui L. Benigsenui, LVIA, f. 378, BS, 1803 m., b. 446, l. 15.

⁸⁰ Ten pat.

savo 1804 10 19 įsake generalgubernatoriui L. Benigsenui nurodė, kad prieš tai buvusio Vilniaus civilinio gubernatoriaus I. Fryzelio ir dabartinio D. Lanskojaus pasiūlymai dėl miestiečių teisių visiškai nesutampa⁸¹. Taigi Senate nebuvo kvestionuojamas 1801 01 31 įsako galiojimas, kuriuo remiantis buvo įsteigtos rotušės.

Atrodo, kad Senato sprendimą nenaikinti rotušių nulėmė keli dalykai: valdžia, vertindama miestietiškos savivaldos naikinimo klausimą, nekvestionavo miestiečių teisės į savivaldą ir miesto teisėtumą; sprendžiant Lietuvos miestų savivaldos klausimą nebuvo nagrinėti miestiečių santykiai su seniūnais. Be to, Rusijos valdžia „pamiršo“ nesankcionuotą Panevėžio rotušės uždarymą, todėl šis neišspręstas reikalas tapo aktualus praėjus keletui metų.

1806 m. Panevėžio miestiečiai kreipėsi į Vilniaus gubernijos valdybą prašydami leisti išrinkti miestiečiams rotušę. Gubernijos valdyba, remdamasi 1800 01 31 Senato įsaku dėl rotušių steigimo, nurodė Upytės apskrities Žemės teismo pareigūnui F. Baumanui išrinkti Panevėžio miesto rotušės pareigūnus. Tačiau pastarasis „susirgo“, o vėliau savavališkai nusprendė, kad privačiame mieste, kuriame tik 8 laisvi žmonės, o kiti baudžiauninkai, steigti rotušės negalima⁸². Vilniaus gubernijos valdyba atsižvelgė į tokį F. Baumano kaltinimą ir atliko tyrimą. Paaiškėjo, kad 1802 m. buvęs Vilniaus civilinis gubernatorius D. Lanskojus neaišku kuo remdamasis panaikino Panevėžio rotušę. Todėl Gubernijos valdyba pati negalėjo atkurti rotušės⁸³.

1807 m. Panevėžio savininkas Ferdinandas Frankas, matyt, nenorėdamas ginčytis dėl savo valdinių ir jų teisių, pasiūlė Rusijos valdžiai Panevėžio miestą iškeisti į kitas seniūnijas⁸⁴. Šis Panevėžio savininko pasiūlymas buvo įdėmiai svarstytas Vidaus reikalų ministerijoje. Tuo tarpu gubernijos pareigūnai svarstė galimybę visas apskrities įstaigas perkelti į valstybei priklausantį Pasvalio miestelį ar į kitą Upytės apskrities miestą⁸⁵. Tokių pasiūlymų atsirado todėl, kad 1807 m. Panevėžys nukentėjo nuo gaisro. Panevėžio pranašumą prieš kitus apskrities miestelius 1807 m. gynė Vilniaus civilinis gubernatorius Prokopas Bagmevskis⁸⁶. Jis L. Benigsenui aiškino:

⁸¹ Ten pat.

⁸² Vilniaus gubernijos valdybos 1807 03 27 raštas (nuorašas) Lietuvos generalgubernatoriui A. Rimskiui-Korsakovui, *MABR*, f. 105, b. 615, l. 2–9; Išdo rūmų sudarytas 1809 06 25 Panevėžio miesto inventorių, *LVIA*, f. 515, ap. 6, b. 3. l. 170.

⁸³ Vilniaus gubernijos valdybos 1807 03 27 raštas Lietuvos generalgubernatoriui A. Rimskiui-Korsakovui, *MABR*, f. 105, b. 615, l. 9.

⁸⁴ Vilniaus civilinio gubernatoriaus P. Bagmevskio 1808 08 07 raštas Lietuvos generalgubernatoriui A. Rimskiui-Korsakovui, *MABR*, f. 105, b. 626, l. 4.

⁸⁵ P. Bagmevskio 1807 12 16 raštas Lietuvos generalgubernatoriui A. Rimskiui-Korsakovui, *LVIA*, f. 378, BS, 1807 m., b. 132, l. 51.

⁸⁶ Jis anksčiau buvo N. Repnino adjutantas ir Lietuvos vyriausiosios Lietuvos valdybos Ekonomikos departamento viršininkas, todėl turėjo gerai žinoti Jekaterinos II iniciatyvas perimti į valstybės rankas privačius miestus, priklausančius apskritims (L. Ž y t k o w i c z, min. veik., p. 95).

„Man atrodo, kad Panevėžio miesto perėmimas išdui yra labai svarbus, nes Panevėžyje yra visos Upytės apskrities įstaigos. Miestas dabar yra privataus asmens rankose, dėl to iškyla daug valdymo sunkumų. Miestą šiuo metu valdo ir savininkas, ir policija. <...> prašau atkreipti jus dėmesį į du aspektus. Pirma, nupirkus miestą čia įsivyratų ramybė ir gerovė. Antra, gyventojams sumažėtų mokesčiai. Reikia nupirkti ne tik Panevėžį, bet ir kitus apskričių centrus. Tuomet gubernija gautų daugiau valdžios...“⁸⁷

1808 m. F. Frankui valdžia pasiūlė iškeisti Panevėžio miestą į Rumšiškių ir Vandžiogalos seniūnijas, tačiau dvarininkas šio sandėrio atsisakė. Praėjus dvejiems metams, jis pasiūlė kitą „mainų“ variantą, kuriam pritarė Rusijos valdžia.

Perimant Panevėžio miestą, finansų ministras Dmitrijus Gurjevas nurodė Vilniaus gubernijos Iždo rūmams visus miesto baudžiauninkus ir laisvuosius žmones paversti miestiečiais pagal 1809 m. sudarytą sąrašą⁸⁸. Taigi Vilniaus gubernijos miestiečių luomas padidėjo 400 miestiečiais krikščionimis, 312 žydų ir 29 karaimais⁸⁹. Po metų Gubernijos valdyba nurodė žemės teisėjams atkurti mieste rotušę remiantis ankstesne tvarka. Ji turėjo pradėti veikti 1812 m. pradžioje, praėjus 10 metų po jos uždarymo⁹⁰.

XIX a. pradžioje valdžia bandė keisti seniūnijoms priklausančių miestų padėtį. Vienas svarbus žingsnis 1803 m. – iš seniūno pavaldumo perimtas Raseinių miestas⁹¹. Vis dėlto tai tebuvo išimtis. Ašmenos, Švenčionių, Ukmergės ir Vydžių miestiečiai išliko pavaldūs seniūnams.

Kaip jau minėta, 1798 m. seniūnijos buvo perleistos arba skirtos naujiesiems seniūnams. Atsilaisvinusios naujos seniūnijos buvo skiriamos Rusijos generolams. Pagal 1782 m. Stanislovo Augusto privilegiją Ukmergės pilies seniūnija buvo paskirta Ignacui Morikonui iki mirties. Tačiau tokį seniūnijos tipą ir seniūno pareigas 1807 m. valdžia panaikino kaip dubliuojančias žemesniojo Žemės teismo policines funkcijas. Ukmergės seniūnija I. Morikonui buvo pernuomota 12 metų⁹². Vėliau, 1821 m., po I. Morikonio mirties ji buvo perduota generolo našlei B. Mazoveckai, kuri ją po keletrių metų perleido Benediktui Morikonui⁹³. Peterburgas galėjo pasielgti ir priešingai, perimdamas seniūnui pavaldų miestą, tačiau taip nepasielgta.

Valdžiai atsilyginti už tarnystę imperatoriškajam sostui reikėjo pelningu „apdovanojimu“, todėl Ašmenos, Švenčionių, Vydžių seniūnijos, o kartu ir miestai

⁸⁷ Vilniaus civilinio gubernatoriaus P. Bagmevskio 1808 08 07 raštas Lietuvos generalgubernatoriui A. Rimskiui-Korsakovui, *MABR*, f. 105, b. 626, l. 4.

⁸⁸ Finansų ministro D. Gurjevo 1810 10 02 raštas Vilniaus gubernijos Iždo rūmams, *LVIA*, f. 515, ap. 6, b. 3, l. 175.

⁸⁹ Iždo rūmų sudarytas 1809 06 25 Panevėžio miesto inventorių, *LVIA*, f. 515, ap. 6, b. 3, l. 170.

⁹⁰ Vilniaus gubernijos valdybos 1811 11 18 raštas Vilniaus gubernijos Iždo rūmams, ten pat, l. 207.

⁹¹ ПСЗ, 1-ое изд., т. XXVII, № 12080, с. 530.

⁹² Ukmergės seniūnija tvarkyta remiantis 1784 ir 1789 m. inventoriais, kurie patvirtinti vykdamas seniūnijų iliustraciją 1798 m. I. Morikonis iki 1807 m. buvo Pilies jurisdikos seniūnas.

⁹³ A. M i š k i n i s, Ukmergė, p. 55.

dažniausiai būdavo perduodami valdyti rusų generolams⁹⁴. Apskričių miestus skirstė ir jų perdavimą tvirtino Senatas. Atrodo, kad ši valdžios institucija, kaip ir kitos žinybos, gerai žinojo seniūnijoms priklausančių miestų problemas, kurios kildavo dėl dvigubo pavaldumo. Pavyzdžiui, 1817 m. kilus konfliktui tarp ašmeniškių ir jos seniūnės Anos Likošinos dėl miestiečių nepaklusnumo seniūnei, Senatas neperėmė valstybės naudai seniūnijos, o pernuomojo ją 12 metų A. Likošinai⁹⁵. Finansų ministras Dmitrijus Gurjevas, ramindamas konfliktą, liepė paaiškinti miestiečiams, kad jie paklustų seniūnui⁹⁶.

1823 m. perduodant Ukmergės seniūniją B. Morikonui, miesto burmistras Martynas Mackevičius paprašė Lietuvos generalgubernatoriaus A. Rimskio-Korsakovo atskirti miesto ir seniūnijos žemes. Šį klausimą pradėjo nagrinėti gubernijos ir Peterburgo žinybos, tačiau iki 1828 m. užtrukęs susirašinėjimas miestui naudos neturėjo⁹⁷.

Toks miestų pavaldumas seniūnams buvo finansiškai nenaudingas miesto gyventojams⁹⁸. Miestiečiai mokėjo dvigubus mokesčius: valstybinius ir seniūnui, taip pat vykdė dvigubas prievoles (numatytas seniūnijai skirtu inventoriumi ir valstybines)⁹⁹. Be to, seniūnai stengėsi apriboti naujų žmonių įsikėlimo į miestą teises, miesto sklypų dalybą, kišosi į miesto savivaldos reikalus¹⁰⁰. Dėl to miestiečiai skundėsi valdžiai ir stengėsi įrodyti savo miestietiškumą¹⁰¹.

⁹⁴ 1801 09 01 Ašmena perduota valdyti generolui Likošinui dvidešimt penkeriems metams. 1821 m. ši seniūnija buvo paskirta jo žmonai A. Likošinai, o po jos mirties atiteko generolui Končialovui. Po buvusios seniūnės Konstancijos Tiškevičienės mirties, 1805 m., Švenčionys perduoti generolui, buvusiam jūrų pajėgų ministru Čičiganovui iki mirties. Vydžių miesto valstybinė jurisdikcija 1826 m. buvo perduota valdyti rusų generolui Muchinui (Ministrų Komiteto nutarimas 1837 02 02, *ПСЗ*, 2-ое изд., т. XII, № 9920, с. 74).

⁹⁵ Finansų ministro 1822 06 10 raštas Vilniaus civiliniam gubernatoriui P. Hornui, *LVIA*, f. 381, ap. 1, b. 1038, l. 108.

⁹⁶ P. Horno 1822 09 06 raštas Vilniaus gubernijos valdybai, ten pat, l. 107.

⁹⁷ A. M i š k i n i s, Ukmergė, p. 54–55.

⁹⁸ Pagal 1798 m. inventorių Ukmergės seniūnija jos laikytojui duodavo 1515 sidabro rublių pelno, Ašmenos 1144 s. rb., Švenčionių 660 s. rb. Tiesa, seniūnai dalį pinigų, gautų iš valstybės, pervadavo išdūi. Taigi pačiai valstybei dvigubi mokesčiai, kuriuos mokėjo miestiečiai, taip pat buvo naudingi.

⁹⁹ Pavyzdžiui, Ašmenos miestiečiai turėjo 8 dienas per metus atlikti prievoles dvarui ir prireikus privalėjo „talkininkauti“ pjaunant mišką, taisant kelius ir tiltus. Be to, miestiečiai privalėjo mokėti činšo, turgaus, tilto, prekystalių ir kitus mokesčius. Prievolės valstybei – mieste apsistojusių kareivių išlaikymas, invalidų komandos (kareivių, atliekančių policines funkcijas mieste) ir kt. miestiečiams nebuvo lengvesnės. Panašios prievolės valstybei ir seniūnijai nustatytos Ukmergės ir Švenčionių miestiečiams. Ukmergės miestiečiai bandė nevykdyti lauko prievolių (javų pjovimo, malkų kirtimo), nustatytų 1798 m. inventoriumi, dėl to seniūnas skundėsi valdžiai. Šis reikalas nagrinėtas Vilniaus gubernijos institucijose ir net Vidaus reikalų ministerijoje. Tačiau pastaroji institucija sprendimo nepriėmė ir perdavė bylą nagrinėti teismams (Vilniaus gubernijos Iždo rūmų 1819 02 19 raportas Vilniaus gubernijos valdybai, *LVIA*, f. 381, ap. 1, b. 1038, l. 11; Vidaus reikalų ministerijos Valstybinių turtų departamento 1826 01 16 raštas Lietuvos generalgubernatoriui A. Rimskiui-Korsakovui, *LVIA*, f. 378, BS, 1823 m., b. 80, l. 40).

¹⁰⁰ Ašmenos seniūnės A. Likošinos 1820 06 20 raštas Lietuvos generalgubernatoriui A. Rimskiui-Korsakovui, *LVIA*, f. 381, ap. 1, b. 1038, l. 52; A. M i š k i n i s, Ukmergė, p. 54–55.

¹⁰¹ Seniūnų valdymui ir jų savivalei itin aktyviai priešinosi Ukmergės, Ašmenos, kiek mažiau Švenčionių miestiečiai (Švenčionių rotušės ir kahalo 1823 02 08 raštas Vilniaus civiliniam gubernatoriui

Paradoksalu, tačiau pretekstu miesto pavaldumo problemoms spręsti tapo ganyklų trūkumas seniūnams priklausančiuose miestuose. 1831 m. malšinant sukilimą, Lietuvos generalgubernatoriaus Nikolajaus Dolgorukio korpusui pritrūko ganyklų, kurias apskrities miestai privalėjo turėti pagal rusiškuosius įstatymus¹⁰². Tad jis ėmėsi miesto pertvarkymo reikalų. Nesigilinant į šio klausimo sprendimo eigą reikėtų pasakyti, kad pradėtą darbą apvainikavo 1837 01 31 Ministrų Komiteto nuosprendis dėl Ukmergės, Švenčionių, Ašmenos miestų perėmimo iš seniūnijų ir 1785 m. įstatymo pritaikymas. Taip žengtas galutinis žingsnis miestų integracijos link. Kartu tai buvo naudinga Ukmergės, Ašmenos ir Švenčionių miestų miestiečiams.

Rusijos imperijoje formalus skirtumas tarp miestų ir miesto tipo gyvenviečių, o kartu juridinis jų gyventojų statusas dažnai keitėsi. Prijungus Respublikos žemes, atsirado naujo tipo apskritys, priklausančios seniūnams. Formaliai šių miestų gyventojai buvo priskirti miestiečių luomui, tačiau realiame gyvenime jie buvo daugiau seniūno valdiniai, mokantys inventoriumi nustatytus mokesčius ir varomi atlikti skubius darbus laukuose. Iš tikrųjų Ukmergės, Ašmenos, Švenčionių, Vydžių miestiečių statusas buvo labiau panašus į valstybinių valstiečių statusą.

Miestiečių luomo siaurinimas ir oficialioji statistika

XVIII a. pabaigoje dauguma miestiečių, paverstų valstiečiais, neginčijo savo teisių teismuose ir nesiskundė valdžiai. Didžioji dauguma jų tikriausiai susitaikė su savo naujuoju statusu. Todėl norint nustatyti, kaip pasikeitė miestiečių teisinė padėtis, buvo nagrinėti papildomi statistiniai šaltiniai – Rusijos imperijos revizinių surašymų duomenys¹⁰³. Šie šaltiniai analizuoti dviem lygmenimis. Pirmiausia, remiantis absoliutiniais dydžiais, lyginta miestiečių luomo kaita. Taip pat nagrinėti trylikos miestų gyventojų reviziniai surašymai lokaliu lygiu.

Kaip jau buvo nustatyta, miestiečių luomo siaurinimas vyko 1796–1798 m., todėl pasirinkti 1795 m. penktasis revizinis surašymas ir 1800 m. atliktas jo papildymas (toliau tekste 1800 m. revizinis surašymas). Penktoji revizija ypatinga buvo tuo, kad ji atlikta ne tik siekiant nustatyti mokesčius mokančių žmonių skaičių, bet ir stengiantis

P. Hornui, *LVIA*, f. 380, ap. 68, b. 97, l. 1; Ašmenos rotušės 1820 06 15 raštas civiliniam gubernatoriui P. Hornui, *LVIA*, f. 381, ap. 1, b. 1038, l. 56; A. M i š k i n i s, Ukmergė, p. 54–55).

¹⁰² Problema kilo dėl to, kad Vydžiuose 1832 m. pavasarį buvo apsistojęs 3081 kareivis su 320 arklių. Nedidelis miestas negalėjo tokios armijos tinkamai priimti (Lietuvos generalgubernatoriaus N. Dolgorukio 1832 06 15 raštas Vilniaus gubernijos valdybai, *LVIA*, f. 381, ap. 24, b. 9873, l. 1; O. H e d e m a n n, *Historia powiatu Brzławskiego*, Wilno, p. 374).

¹⁰³ Ši šaltinių grupė, kaip ne kartą pastebėta, istoriografijoje, nėra patikima. Gyventojai dažnai surašyti aplaidžiai. Be to, atskiri gyventojų sluoksniai stengėsi nuslėpti surašomų žmonių skaičių taip bandydami išvengti papildomų mokesčių. Vis dėlto, remiantis šiais šaltiniais galima išskirti ir analizuoti pagrindines juridinės-socialinės kaitos tendencijas.

gauti kuo platesnę informaciją apie visuomenės luominę ir socialinę sklaidą¹⁰⁴. Todėl šios revizijos metu nustatytos surašymo kategorijos nėra tiksliai apibrėžtos. Formaliai miestų ir miestelių gyventojai surašymo metu turėjo būti suskirstyti į šias kategorijas: seniūnijoms priklausantys, svetimšaliai ir laisvieji (gyvenantys mieste) miestiečiai¹⁰⁵.

Nedidelių miestų miestiečiai miesto, dvaro, seniūno atstovų arba paties deputato dažniausiai buvo priskiriami miestiečių arba seniūnijoms priklausančių miestiečių kategorijoms. Vėliau, matyt, sudarant ataskaitas aukštesnėse institucijose, visos miestietiškos kategorijos sumuotos. Miestietiškiems luomams priklausančių žmonių skaičius 31 473 sąlygiškai buvo gana didelis, ir sudarė 6,5 proc. visų gyventojų. Palyginimui rusiškose gubernijose miestietiškiems luomams priklausė tik 4,2 proc. gyventojų (žr. 1 lentelę)¹⁰⁶.

Vis dėlto penktojo revizinio surašymo duomenys nebuvo tikslūs. Todėl valdžia 1800 m. vykdė papildomą surašymą, po kurio paaiškėjo, kad miestietiškiems luomams priklauso tik 6857 (sumažėjo 78 proc.) vadinamųjų revizinių sielų, arba vyriškos lyties asmenų (žr. 1 lentelę)¹⁰⁷. Ypač ryškus miestietišku luomu mažėjimas buvo Raseinių, Ukmergės apskrityse: čia jis sudarė apie 91 ir 88 proc.

Vertinant tokius didelius surašymo skirtumus galima klausti, kas 1795 m. revizinio surašymo metu priskirti miestietiškiems luomams? Atrodo, kad miestiečių luomui priskirti apskričių miestų miestiečiai ir kai kurių miestelių gyventojai. Aišku, į šių miestelių sąrašus įėjo ne tik privilegijuotų miestų miestiečiai¹⁰⁸. Tai rodo miestelių skaičiaus atskirose apskrityse santykis su miestietiškiems luomams priskirtų vyriškos lyties asmenų skaičiumi. Miestelių, kurie registruoti sudarant revizinius sąrašus, buvo: Vilniaus apskrityje 15 (privilegijuotų miestų 3), Užnerio – 10, Trakų – 15 (pri-

¹⁰⁴ L. Ż y t k o w i c z, min. veik., p. 169.

¹⁰⁵ Įrašomosios miestiečių kategorijos dažniausiai būdavo nurodomos po surašymo, o miestų arba miestelių gyventojai priskiriami vienai iš jų. Pavyzdžiui, Nemunaičio seniūnijos komisaro O. Markovskio 1795 11 14 sudaryta revizija (LVIA, f. 515, ap. 15, b. 59, l. 49).

¹⁰⁶ Palyginimui 1800 m. kai kuriose kitose imperijos gubernijose miestiečių buvo: Peterburgo 15 003, Maskvos 33 711, Lifliandijos 7746, Estliandijos 2728. Kiek didesnis skaičius buvo: Podolės 35 694, Voluinės 33 629. Šiose dviejose gubernijose miestietiškiems luomams galėjo būti priskirti ir žydai (П. Р ы н д з ю н с к и й, min. veik., p. 98–101; Б. Н. М и р о н о в, *Социальная история России*, Санкт-Петербург, 1999, т. 1, с. 130).

¹⁰⁷ Vienintelėje Vilniaus apskrityje gyventojų skaičius padidėjo. 1803 m. Vydžių miestiečiai galėjo būti priskirti valstiečiams, nes miestas buvo padalytas į keturias jurisdikas, o iš jų tik viena priklausė valstybei.

¹⁰⁸ Deja, išsiaiškinti miestelių atrankos kriterijų nepavyko, tačiau remiantis ekonomijų surašymo duomenimis galima manyti, kad surašyti seniūnijoms priklausančių miestelių gyventojai. 1796 m. pradžioje surinkti duomenys apie kai kurias Rusijos valdžiai atitekusias žemes. Juose nurodytas miestelių 21, miestietišku dūmų 798 ir miestiečių vyrų 4557 skaičius (Vilniaus gubernijos valstybinių dvarų dūmų ir žmonių esančių juose skaičius 1796 02 16, LVIA, f. 1219, ap. 1, b. 19, l. 5–15).

1 lentelė. Miestietiškiems luomams ir valstiečių bei laisvųjų žmonių kategorijoms priklausančių vyriškos lyties žmonių skaičius ir jo kaita 1795–1800 m.

Apskritis	Miestietiškiems luomams priklausantys			Valstiečių ir laisvųjų žmonių kategorijoms priklausantys		
	1795	1800	Sumažėjimas	1795	1800	Padidėjimas
Vilniaus	5211	1997	3214	40 497	45 337	4840
Užnerio	614	–	–	33 382	35 808	2426
Trakų	2330	913	1417	20 009	22 170	2161
Breslaujos	826	143	683	18 927	20 824	1897
Ašmenos	3218	615	2603	38 382	42 458	4075
Kauno	2740	883	1857	12 321	14 762	2441
Upytės	3012	353	2659	39 427	42 825	3398
Ukmergės	3527	891	2636	64 050	67 524	3474
Telšių	2500	204	2296	31 119	34 339	3220
Raseinių	4321	385	3848	46 280	51 241	4961
Šiaulių	3129	473	2656	38 556	41 716	3160
Iš viso	31 437	6857	23 869	382 950	419 004	36 053

Lentelė sudaryta remiantis: *Окладная книга по всему государству о числе душ по Ревизии, с. 171.*

vilegijuotų miestų 9), Breslaujos – 6 (privilegijuotų miestų 2), Ašmenos – 20 (privilegijuotų miestų 4), Kauno – 15 (privilegijuotų miestų 5), Upytės – 18 (privilegijuotų miestų 4), Ukmergės – 38 (privilegijuotų miestų 4), Telšių – 29 (privilegijuotų miestų 4), Raseinių – 42 (privilegijuotų miestų 13) ir Šiaulių – 21 (privilegijuotų miestų 7)¹⁰⁹.

1795 m. kai kurių Ketverių metų seimo metu buvusių privilegijuotų miestų gyventojai reviziniuose sąrašuose įrašyti seniūnijai priklausančiais miestiečiais¹¹⁰. Tik kelių miestų savivaldos pareigūnai, sudarydami revizinius sąrašus, gyventojus įrašė

¹⁰⁹ L. Ž y t k o w i c z, min. veik., p. 302, 305. Palyginimui galima pasakyti, kad Ukmergės apskrityje, kuri 1789 m. atitiko buvusio pavieto ribas, buvo keturi privilegijuoti miestai: Ukmergė, Anykščiai, Balninkai, Užpaliai. Juose 1789 m. surašyta 412 dūmų (duomenys be bažnytinių jurisdikų). Visų gyventojų skaičius juose galėjo būti nuo dviejų iki trijų tūkstančių. Tuo tarpu 1795 m. surašymo metu miestietiškiems luomams priskirti 3057 vyriškos lyties gyventojai (žr. 3 lentelę).

¹¹⁰ Ten pat, l. 49; Žaslių seniūnės Kosakovskos atstovo Tomo Makarevičiaus 1796 01 24 sudaryta revizija, LVIA, f. 515, ap. 15, b. 69, l. 1–6; Stakliškių parapijos deputato Tomo Donočevskio 1795 09 22 sudarytas luomų ir dūmų sąrašas, LVIA, f. 515, ap. 15, b. 77, l. 40; Punios parapijos deputato Liudviko Sopackio 1795 10 30 sudarytas luomų ir dūmų sąrašas, LVIA, f. 515, ap. 15, b. 77, l. 27.

laisvaisiais miestiečiais. Žiežmarių vaitas Jurgis Ribinskis miestiečius registravo kaip laisvuosius miestiečius, o Merkinės burmistras Tomas Savoronskis suskirstė miestiečius į senųjų miestiečių, laisvųjų žmonių, amatininkų cechams priklausančias kategorijas¹¹¹. Nemunaičio burmistras Motiejus Liucevičius pats nesudarė revizinių miestiečių sąrašų, tačiau, tvirtindamas seniūno atstovo Tomo Markovskio (Markowski) sąrašą, prirašė, kad miestas turi magdeburgiją, kurią garantuoja Stanislovo Augusto patvirtintos privilegijos¹¹². Beje, vėliau kai kurių miestų gyventojai, ginčydami teismuose savo miestietiškas teises, apeliavo į 1795 m. sudarytus revizinius sąrašus, kuriuose jie įrašyti miestiečiais¹¹³. Aišku, teismuose tokia motyvacija nebuvo veiksmi, nes 1795 m. surašymo duomenys neatspindėjo luominės priklausomybės, o ir revizijos duomenys nebuvo patikimi.

Tai rodo penktosios revizijos patikslinimas. 1799 m. Iždo rūmai informavo Lietuvos gubernijos valdybą apie apskričių miestų gyventojų skaičių¹¹⁴. Kaip rodo revizinis surašymas, apskričių miestuose gyveno 33 782 gyventojai. Tuo tarpu trejais metais anksčiau miestietiškiems luomams priklausančių vyriškos lyties žmonių apskrityse buvo 31 473 (žr. 2 lentelę). Tai patvirtina, kad 1795 m. revizijos metu miestiečių luomui buvo priskirti ir miestelių gyventojai. Be to, pavyko rasti Kauno, Trakų, Ašmenos, Švenčionių revizinio surašymo duomenis, kurie rodo, kad miestuose miestietiškiems luomams priskirta daug mažiau žmonių (žr. 2 lentelę).

1800 m. papildomas surašymas vykdytas pasikeitus socialinės politikos kryptims. Dauguma miestiečių buvo paversti valstiečiais vykdant 1798 m. seniūnijų iliustraciją. Šio surašymo metu miestų luomams priskirti tik apskričių miestų gyventojai. Tai galima nustatyti, palyginus apskričių miestų gyventojų skaičių 1799 m. ir vyriškos lyties miestietiškiems luomams priklausančių gyventojų 1800 m. (žr. 1 ir 2 lenteles)¹¹⁵.

¹¹¹ Žiežmarių vaito Jurgio Ribinskio 1795 12 28 revizinis sąrašas, *LVIA*, f. 515, ap. 15, b. 70, l. 127; Merkinės burmistro T. Savoronskio 1795 09 30 revizinis sąrašas, *LVIA*, f. 515, ap. 15, b. 70, l. 192.

¹¹² Nemunaičio burmistro M. Liucevičiaus 1795 11 14 įrašas po sudarytu reviziniu sąrašu, *LVIA*, f. 515, ap. 15, b. 59, l. 43.

¹¹³ Tai darė Šeduvos, Vilkijos miestiečių atstovai (*Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais (1795–1844)*), d. 3, l. 12, 211–212).

¹¹⁴ Iždo rūmai, pateikę šiuos duomenis, tikriausiai rėmėsi 1795 m. netiksliais metų revizinio surašymo duomenimis, todėl paklaidos galėjo būti labai didelės. Pavyzdžiui, anot L. Žytkowicziaus, Vilniuje, 1800 m. revizijos duomenimis, gyveno 25 430 gyventojų, o tai daugiau nei 6000 gyventojų (L. Ž y t k o w i c z, min. veik., p. 302, 305).

¹¹⁵ Aišku, papildomai reiktų įvertinti ir kitiems luomams bei kategorijoms priklausančių žmonių skaičių.

2 lentelė. Gyventojų skaičius kai kuriuose Lietuvos gubernijos miestuose 1799 m.

Mieste	Vyrų	Moterų	Abiejų lyčių
Vilniuje	9 285	9 768	19 053
Švenčionyse	176	250	426
Trakuose	613	632	1 245
Vydžiuose	432	480	912
Ašmenoje	331	336	667
Kaune	1 252	1 518	2 770
Panevėžyje	390	419	809
Ukmergėje	876	981	1 857
Telšiuose	274	321	595
Raseiniuose	564	577	1 141
Šiauliuose	730	577	1 307
Iš viso	14 923	15 859	33 782

Lentelė sudaryta remiantis šiais šaltiniais: Lietuvos gubernijos Išdo rūmų 1799 06 18 raštas Lietuvos gubernijos valdybai, *LVIA*, f. 381, ap. 26, b. 1, l. 9; Ašmenos burmistro Vincento Pašniko 1795 10 05 sudaryta revizija, *LVIA*, f. 515, ap. 15, b. 98, l. 43; Švenčionių rotušės 1811 07 18 sudaryta revizija, *LVIA*, f. 515, ap. 15, b. 215, l. 15–18; A. B a l i u l i s, A. M i š k i n i s, S. M i k u l i o n i s, *Trakų miestas ir pilys, istorija ir architektūra*, Vilnius, 1991, p. 136.

1800 m., tikslinant revizijos duomenis, dalis miestų ir miestelių gyventojų buvo įrašyti į valstiečių, arba laisvųjų žmonių, kategorijas. Jose žmonių skaičius per ketverius metus padaugėjo 8,6 proc. (žr. 1 lentelę). Neabejotina, kad dalis miestiečių luomui priklausančių žmonių buvo priskirti valstybinių ir privačių valstiečių, arba laisvųjų žmonių, kategorijoms. Tai patvirtina 1811 m. šeštojo revizinių surašymų duomenys. 1817 m. Lietuvos civilinis gubernatorius M. Pliateris-Zybergas generalgubernatoriui A. Rimskiui-Korsakovui pateikė 1811 ir 1816 m. revizinių surašymų ataskaitą, kurioje nurodyta, kad krikščionių miestiečių yra tik apskričių miestuose¹¹⁶. Norint nustatyti, ar šie Rusijos valdžios pareigūno duomenys patikimi ir kokioms valstiečių kategorijoms priskirti buvę miestiečiai, buvo nagrinėti atskirų miestų revizinio surašymo duomenys. Vilniaus išdo rūmų fonde pavyko rasti dvylikos, daugiausia Trakų

¹¹⁶ Ataskaitoje buvo dvi skiltys. Vienoje nurodytas miestiečių, gyvenančių miestuose (apskričių centruose) ir pačiuose miestuose, skaičius. Nurodyta, kad 1811 m. apskrityse gyveno tik žydai: 9031 (miestuose 7890). 1811 m. miestuose gyveno 6409 krikščionių miestiečių, 50 pirklių krikščionių; praėjus ketveriems metams, miestiečių krikščionių 6409, pirklių krikščionių 28 (Vilniaus gubernatoriaus M. Pliaterio-Zybergo 1817 m. (neaiški data) ataskaita apie visuomenę generalgubernatoriui A. Rimskiui-Korsakovui, *LVIA*, f. 378, BS, 1817 m., b. 157, l. 26–27).

apskrities, buvusių privilegijuotų miestų gyventojų revizinius sąrašus. Jais remiantis galima nustatyti, kad 94 proc. buvusių miestiečių priskirti valstybiniais valstiečiams. Iš jų 33 proc. privačių, o 61 proc. valstybinių valstiečių kategorijoms (žr. 3 lentelę)¹¹⁷. Tiesa, Nemunaičio, Žaslių, Alytaus, Merkinės, Valkininkų gyventojai reviziniuose sąrašuose įrašyti kaip miestiečiai, tačiau antraštėse nurodyta, kad šie „miesteliai“ priklauso seniūnijoms¹¹⁸.

Kitoms kategorijoms priklausančių žmonių nagrinėtuose miestuose gyveno nedaug. Gausiausią kategoriją sudarė laisvieji žmonės. Jie sudarė 4 proc. visų gyventojų. Beje, darant 1796 m. reviziją jie dar buvo įrašyti miestiečiais. Matyt, ši žmonių kategorija išskirta vėliau, rašant 1798 m. liustracinius inventorius. Reikia pasakyti, kad laisvieji žmonės legaliai arba nelegaliai išsikėlė iš Geranainių, Lipniškių, Žiežmarių miestų, nes šiuose miestuose ekonominės laisvės buvo suvaržytos¹¹⁹. Kita vertus, laisvieji žmonės ir užsieniečiai, daugiausia amatininkai, apsigyveno Valkininkuose ir Dauguose, kur jų atsikraustymas, matyt, buvo skatinamas¹²⁰. Nepavyko rasti Valkininkų, Daugų buvusių miestiečių skundų valdžiai. Atrodo, kad jie, skirtingai nei Perlojos, Punios, Nemunaičio, Merkinės gyventojai, buvo patenkinti savo padėtimi ir nebandė teismuose ginčyti savo teisių ar skųstis dėl seniūno spaudimo.

Savotiškas miestų ypatumas – miestiečiai, bandantys įrodyti bajorystę. Formaliai šie, kaip ir kiti, miestiečiai reviziniuose sąrašuose buvo įrašomi valstybiniais valstiečiais su prierašu, kad jie įrodinėja bajorystę. Iš viso nagrinėtuose miestuose miestiečių, įrodinėjančių bajorystę, buvo 2 proc. Tokių „mėlyno kraujo biurgerių“, norinčių priklausyti privilegijuotam sluoksniui, ypač daug buvo Merkinėje ir Alytuje. Merkinėje beveik pusė iš įrodinėjančių bajorystę buvo kelios Bingelių šeimos. Greta Bingelių pavardės buvo įrašoma naujoji šeimų Bilinskių pavardė. Tik viena Bingelių šeima nesistengė to įrodyti. Apskritai Alytaus ir Merkinės gyventojų revizinio surašymo struktūra buvo įvairi (žr. 3 lentelę)¹²¹. Minėtuose miestuose bei Punioje buvo

¹¹⁷ Analizuojant revizinius sąrašus remtasi rastais Vilniaus izdo rūmų, o ne privačiuose dvarų fonde esančiais reviziniais sąrašais, nes jų patikimumas didesnis. Be to, atskirai neanalizuotos bažnytinės ir bajoriškos jurisdikcijos miesteliuose.

¹¹⁸ Nemunaičio gyventojų 1811 08 25 revizinis sąrašas, *LVIA*, f. 515, ap. 15, b. 198, l. 217–219; Žaslių miesto gyventojų 1811 08 29 revizinis sąrašas, ten pat, b. 201, l. 111.

¹¹⁹ Iš Žiežmarių išsikėlė 18 ir pasiliko tik 4 laisvieji žmonės (Žiežmarių miestelio 1811 06 30 revizinis sąrašas, ten pat, b. 203, l. 175; Geranainių miestelio revizinis 1811 09 21 sąrašas, ten pat, b. 204, l. 75; Lipniškių miestelio revizinis 1811 09 21 sąrašas, ten pat, l. 120).

¹²⁰ Apskritai revizijos trukdė užsieniečiams apsigyventi Lietuvos miestuose. 1825 m. sprendžiant miestų gerinimo klausimus, Vilniaus civilinis gubernatorius P. Hornas siūlė palengvinti užsieniečių amatininkų įsirašymo į revizinius sąrašus tvarką. Tai, jo manymu, padėtų atsigauti miestų ekonomikai, nes dėl revizijų iš užsienio atvykstantys amatininkai Lietuvoje ilgai neužsibūna. Vilniaus civilinio gubernatoriaus P. Horno 1826 05 22 raštas Lietuvos generalgubernatoriui A. Rimskiui-Korsakovui, *LVIA*, f. 378, BS, 1826 m., b. 109, l. 6.

¹²¹ 1795 m. reviziniame sąrašė įrašytų bajorų pavardės nesutampa su 1811 ir 1816 m. bajorystę įrodinėjusiais (Merkinės miesto burmistro Tomo Savoronskio 1795 08 07 revizinis sąrašas, *LVIA*, f. 515, ap. 15, b. 58, l. 92–99).

daugiausia užsieniečių, dažniausiai amatininkų, atsikėlusių iš Prūsijai priklausiusios Užnemunės ir gyvenančių miestuose pagal sutartis.

3 lentelė. Buvusių miestiečių (vyriškos lyties) priskyrimas valstiečių kategorijoms 1811 m.

Nr.	Miestas	Valstybiniai valstiečiai	Laisvieji žmonės	Užsieniečiai	Įrodinėjantys bajorystę	Pabėgę
1.	Alytus	178	2	9	15	Neaišku
2.	Daugai	129	22	–	–	30
3.	Merkinė	136	11	7	23	Neaišku
4.	Darsūniškis	191	–	–	–	5
5.	Žasliai	41	–	–	–	10
6.	Žežmariai	137	4	–	–	3
7.	Geranainys	103	–	–	–	3
8.	Lipniškės	215	–	–	–	6
9.	Punia	185	2	7	6	16
10.	Nemunaitis	33	–	–	4	11
11.	Stakliškės	150	3	–	–	3
12.	Balninkai	123	–	–	–	0
13.	Valkininkai	174	40	3	–	4
	Iš viso	1795	84	26	48	91

Lentelė sudaryta remiantis šiais šaltiniais: Darsūniškio miestelio 1811 05 15 revizinis sąrašas, LVIA, f. 515, ap. 15, b. 204, l. 313; Geranainių miestelio 1811 09 21 revizinis sąrašas, ten pat, l. 75; Lipniškių miestelio 1811 09 21 revizinis sąrašas, ten pat, l. 120; Stakliškų miestelio 1811 10 13 revizinis sąrašas, ten pat, l. 110–112; Žežmarių miestelio 1811 06 30 revizinis sąrašas, ten pat, b. 203, l. 175; Alytaus miestelio 1816 07 07 revizinis sąrašas, b. 204, l. 297; Merkinės miestelio 1816 08 16 revizinis sąrašas, ten pat, b. 297, l. 235–260; Nemunaičio miestelio 1816 08 25 revizinis sąrašas, ten pat, b. 198, l. 217–219; Valkininkų miestelio 1816 09 14 revizinis sąrašas, ten pat, l. 61–67; Daugų miestelio 1811 08 17 revizinis sąrašas, ten pat, b. 201, l. 20; Žaslių miestelio 1811 08 29 revizinis sąrašas, ten pat, l. 111.

Remiantis revizinių surašymų duomenimis, buvo pabandyta nustatyti, koks procentas gyventojų nelegaliai išsikėlė iš miestų. Turimais duomenimis, iš vienuolikos miestų per šešiolika metų pabėgo 4 proc. miestiečių (žr. 3 lentelę). Tai palyginti nedidelis skaičius. Miestiečių „bėgimą“ varžė griežta kilnojimosi kontrolė ir seniūnų pastangos surasti pabėgėlius. Iš Punios, Nemunaičio, Žaslių miestiečiai bėgo dažniausiai. Pirmųjų dviejų miestelių gyventojams tai nebuvo sunku padaryti, nes jie gyveno

pasienyje. Buvusių miestiečių kėlimąsi lėmė 1798 m. privalomųjų inventorių nesilaikymas, prievolių didinimas, kitų teisių pažeidinėjimas¹²².

Apibendrinant išdėstytus faktus galima pasakyti, kad 1795 m. miestiečių luomas buvo gana didelis ir sudarė 6,5 proc. visų gyventojų. Taip buvo dėl miestelių gyventojų, daugiausia priklausančių seniūnams, priskyrimo miestiečių luomui. 1800 m. vykdamą papildomą reviziją, miestiečių skaičius sumažėjo kelis kartus, nes šio bei vėlesnių revizinių surašymų metu į miestiečių luomą buvo įrašyti tik apskričių miestų gyventojai. 1800 m. ir per vėlesnius revizinius surašymus į miestiečių luomą įrašyti tik apskričių miestų gyventojai. Buvę privilegijuotų miestų gyventojai, remiantis revizijomis, tapo valstybiniais arba dvarininkams priklausančiais valstiečiais. Tiesa, šiuose miestuose gyveno nedidelė dalis laisvųjų žmonių ir užsieniečių.

Aišku, Žemaitijoje laisvųjų žmonių skaičius privilegijuotuose miestuose Ketverių metų seimo metu galėjo būti didesnis¹²³. Nustatyti tikslų gyventojų socialinės-luominės kaitos mastą dėl šaltinių trūkumo neįmanoma. Iš dalies tai galima padaryti Trakų ir Ašmenos apskrityse. 1795 m. Trakų apskrityje, buvusiuose privilegijuotuose Ketverių metų seimo metu miestuose, seniūnijoms priklausančiais valstiečiais (be Alytaus ir Perlojos) paversti 3086, Ašmenos – 709 miestiečiai.

Išvados

Rusijos valdžios vykdytą miestiečių luomo siaurinimo politiką lėmė siekis naikinti Ketverių metų seimo reformų padarinius ir pastangos unifikuoti imperijos socialinį gyvenimą. Rusijos valdžios biurokratinė mašina veikė nepriekaištingai, naikindama buvusias Lietuvos miestiečių teises. Turint pakankamai efektyviai veikiančią biurokratinį aparatą, nereikėjo žaisti „miestiečių korta“ supriešinant jas su bajorų luomu ir taip bandant sukurti socialinių jėgų pusiausvyrą.

Faktiškai didžioji dalis miestų (gavusių lokacines ir konfirmacines privilegijas) gyventojų buvo paversti valstiečiais, arba laisvaisiais žmonėmis, jau Jekaterinos II ir Pavolo I valdymo metais. Miestų savininkai, seniūnai arba Rusijos valdžios pareigūnai iš miestiečių atiminėjo jų teises ginančias privilegijas, vertė tapti paklusniais valdiniais. Tokius juos norėjo matyti ir įtakingas Lietuvos generalgubernatorius N. Repninas.

Miestiečių pavertimą valstiečiais patvirtina ir 1800 m. revizinio surašymo patikslinimo duomenys, kurie rodo, kad tuo metu dauguma buvusių miestų gyventojų priskirti

¹²² Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais (1795–1844), d. 3, p. 24–27, 57–58; Pūnio miestiečių atstovo Jono Gavrilovičiaus 1812 m. (tikslī data nenurodyta) prašymas Kauno pavieto liustratoriui A. Korevai, LVIA, f. 1532 ap. 1 b. 6, l. 213–214.

¹²³ Tokiā prielaidā galima daryti remiantis M. Jučo tyrimais. Jo pateiktais duomenimis, laisvųjų žmonių procentas Raseinių, Šiaulių, Uptės apskrityse buvo daug didesnis nei Kauno, Trakų apskrityse. M. J u č a s, *Baudžiamos irimas Lietuvoje*, p. 128–129.

valstybinių arba privačių valstiečių kategorijoms. Miestietiškašias teises išsaugojo gubernijos miesto Vilniaus ir apskričių miestų Kauno, Trakų, Šiaulių, Telšių miestiečiai.

Ašmenos, Ukmergės, Švenčionių, Vydžių, Raseinių (iki 1803 m.) gyventojai liko seniūnų, daugiausia rusų kariškių valdiniais. Tokių miestų pavaldumą įteisino 1798 m. sudaryti arba patvirtinti senieji inventoriai, kuriais nustatytos miestiečių prievolės seniūnui. Šių miestiečių miestietiškumą išsaugojo 1803 m. Senato nutarimas nenaikinti miestietiškos savivaldos ir teisėtvarkos institucijų rotušių, nors tai siūlė vidaus reikalų ministras V. Kočubėjus ir Vilniaus gubernijos valdytojai. Kita vertus, šių miestiečių teisės dažnai priklausė nuo jų santykių su seniūnais – nuo seniūno nesikišimo į miesto reikalus. Ašmenos, Ukmergės, Švenčionių, Vydžių, Raseinių miestiečių teisinis ir socialinis statusas buvo ypatingas visoje Rusijos imperijoje.

Gauta 2001m. balandžio mėn.

THE RESTRICTION OF THE BURGHER ESTATE AND ITS TRANSFORMATION IN LITHUANIA IN THE LATE EIGHTEENTH AND EARLY NINETEENTH CENTURIES

Summary

REMIGIJUS CIVINSKAS

The present article focuses on the legal and social processes within the burgher estate which began after the Third Partition of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Special attention is paid to the social policies of Russian rule in that period. The research is based on archival evidence and the publications related to the changes under investigation.

The purpose of the restriction of the burgher estate by the Russian authorities was an attempt (1) to overturn the reforms of the Four Years Sejm as a result of which Lithuanian town inhabitants became burghers and (2) to organize the social life of Lithuania according to the standards of the Russian empire. The action was implemented only partially. On the one hand, the inhabitants of Lithuanian small towns were attributed to the categories of state and private peasants in 1796–1798. On the other, the inhabitants of some county towns (Ašmena, Ukmergė, Švenčionys, Vydžiai and Raseiniai) became partly dependent on prefects, who, as a rule, were generals of the Empire. At the same time, in contrast to Russian provinces, their rights were restricted only partially. Thus, the inhabitants of these towns belonged to a kind of burgher sub-estate, enjoying limited self-rule and depending on tsarist officials and prefects.

Former burghers did not reconcile themselves to the loss of their estate rights and tried to defend them in courts of law. However, only the inhabitants of two former private towns succeeded in that. The inhabitants of the county towns were luckier – they were recognized the rights of the burghers of the Russian Empire at the end of the first quarter of the nineteenth century.

Trumpai apie autorių

Remigijus C i v i n s k a s (g. 1971 m.), istorijos magistras (1995). Nuo 1995 m. yra Vytauto Didžiojo universiteto doktorantas. Tyrinėja XIX a. pirmosios pusės Lietuvos socialinę istoriją.